

Agnieszka BARAN
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Rola cystersów mogiłskich w zagospodarowaniu terenu dawnego księstwa zatorskiego (XIII-XVII w.)

Majątek ziemski cystersów mogiłskich w granicach dawnego księstwa zatorskiego nie był do tej pory przedmiotem odrębnych badań. Dotychczas w studiach omawiano zagadnienia dotyczące procesu implantacji, pierwotnego uposażenia oraz przekrojowego przedstawienia majątku klasztornego¹. W ostatnich latach powstało kilka różnych prac i artykułów, które w mniejszym lub większym stopniu dotyczą dziejów opactwa mogiłskiego². Położenie tego księstwa zasługuje na szersze omówienie ze względu na to, że było ono usytuowane na pograniczu śląsko-małopolskim. W wiekach średnich teren ten zajmowało księstwo oświęcimskie³. Badany obszar dzisiaj w całości pokrywa się z terenem obecnego powiatu wadowickiego. Pod względem administracyjnym wchodziło ono w skład terytorium śląskiego, ale za to w całości podlegało diecezji krakowskiej. Majątek ziemski, który posiadali w tym rejonie cystersi mogiłscy, był zlokalizowany na południowy wschód od miasta Zator. Od 1445 r. dolina Skawy wraz z miastem Zator prawdopodobnie stanowiły część kasztelanii krakowskiej, która od strony wschodniej stykała się z granicami kasztelanii oświęcimskiej⁴. Złożone stosunki własnościowe wynikające z przynależności tego obszaru do 1564 r. do Czech powodowały, że cystersi musieli ciągle zabiegać u lokalnych książąt o potwierdzenie swoich praw do posiadanego w tym rejonie majątku ziemskiego. Należy zaznaczyć, że opactwo cystersów mogiłskich odegrało znaczącą rolę w kształtowaniu się kultury i stosunków kościelnych na obszarze pogranicza śląsko-małopolskiego. Ponadto jako klasztor stricte rolniczy dbało ono o rozwój gospodarki własnej. Pomimo że cystersi od początku byli nastawieni na rozwój gospodarki

1 Klasyczne prace to: A. Gorczyński, *Pogląd na położenie Mogiły*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, oprac. Towarzystwo Naukowe Krakowskie, Kraków 1867, s. 1-4; J. Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile*, w: *Monografia opactwa...*, *op. cit.*, s. 7-24; W. Łuszczkiewicz, *Monografia Mogiły*, w: *Monografia opactwa...*, *op. cit.*, s. 27-72; H. Seredyński, *Uposażenie klasztoru cystersów w Mogile*, w: *Monografia opactwa...*, *op. cit.*, s. 75-86; K. Horszowski, *Poczet opatów mogiłskich*, w: *Monografia opactwa...*, *op. cit.*, s. 89-167.

2 J. Dobosz, *Działalność gospodarcza cystersów na ziemiach polskich – zarys problemu*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. I, Poznań 1999, s. 189-212; T. Kawka, H. Leszczyński, *Kacice-Mogiła*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, *op. cit.*, s. 98-112; J. Dobosz, *Cystersi małopolscy w gospodarce i kulturze polski w XIII w.*, „Rocznik Bocheński”, 2001, t. V, s. 49-56; M. Zdanka, *W sprawie procesu fundacyjnego opactwa w Mogile*, „Nasza Przeszłość”, 2000, t. 94, s. 85-118; M. Zdanek, *Proces implantacji Opactwa Cystersów w Mogile*, „Nasza Przeszłość”, 2001, t. 96, s. 515-549; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 24-25, 41, 96-97, 101-105, 143-146.

3 Kwestię tę poruszył J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 63-66; P.K. Prokop, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002, s. 54-76, 148-174, 184-192, 224-321; P. Mostowik, *Z dziejów księstwa oświęcimskiego i zatorskiego XII-XVI w.*, Toruń 2005, s. 99-134; J. Rajman, *Księstwo oświęcimskie. Zarys dziejów i postulaty badawcze*, w: *Osviencimiensis. Kroniki Zamkowe*, red. W. Oleś, D. Mleczko, Oświęcim 2013, s. 28-29.

Autor podaje, że w 1327 r. ówczesny książę oświęcimski Jan I Scholastyk złożył hołd lenny Janowi Luksemburskiemu, królowi Czech i Polski, co spowodowało, że stał się on jego lennikiem. W wyniku tego książę oświęcimski otrzymał z rąk Jana Luksemburskiego w charakterze lenna księstwo oświęcimskie wraz z dwoma głównymi miastami, tj. Oświęcimiem i Zatorem. Do kolejnego podziału księstwa doszło w 1445 r. Wydzielono z niego księstwo zatorskie, które znalazło się we władaniu Wacława I zatorskiego. Ostatni książę oświęcimski, Jan IV, złożył w 1454 r. hołd lenny Kazimierzowi Jagiellończykowi, królowi Polski, a w 1459 r. sprzedał mu księstwo za kwotę 50 tys. grzywn. Od tego momentu zwierzchnikiem księstwa był starosta, którego mianował król Polski. Dopiero w 1564 r. księstwa oświęcimskie i zatorskie zostały ostatecznie wcielone do Korony Królestwa Polskiego, weszły one w skład województwa krakowskiego.

4 Zob. J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, *op. cit.*, s. 65-66.

czynszowej, nie rezygnowali z możliwości prowadzenia folwarków⁵. W celu modernizacji i zwiększenia terenów objętych uprawą wykupywali sołectwa we wsiach, które wcześniej nabyli. Na uwagę zasługuje również fakt, że majątek ziemski mnichów mogińskich w księstwie zatorskim znajdował się w odległości około 37 km na południowy zachód od Mogiły. Posiadanie dóbr ziemskich w tak znacznej odległości od klasztoru macierzystego wskazuje na dużą zamożność i przedsiębiorczość klasztoru. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie procesu nabywania kolejnych wsi, omówienie kwestii patronatu kościoła we wsi Woźniki oraz opisanie majątku ziemskiego cystersów mogińskich, który znajdował się na terenie księstwa zatorskiego. Początkowa wiedza opiera się na dokumentach z XIII w., gdyż w tym okresie cystersi poszerzyli swój majątek klasztorny o wsie zlokalizowane na terenie księstwa zatorskiego, a końcowa – na zachowanych inwentarzach z XVI w. i I poł. XVII w., a także XVI-wiecznych rejestrach poborowych, na podstawie których można oszacować stan zagospodarowania przez cystersów ich wsi znajdujących się na wzmiankowanym obszarze.

Dokumentacja źródłowa do wielkiej własności cysterskiej na terenie księstwa zatorskiego jest duża, ale nie na tyle, aby móc w sposób wyczerpujący ukazać wszystkie aspekty gospodarki klasztornej w tym rejonie. Tylko niewielka część dokumentów majątkowych konwentu mogińskiego została wydana drukiem, tj. *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego przy Krakowie*⁶, *Księga uposażeń diecezji krakowskiej*⁷ oraz *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529*⁸. Pozostałe dokumenty rękopiśmienne nie zostały do tej pory wykorzystane. Cennym źródłem są przechowywane w archiwum opactwa Cystersów w Mogile inwentarze, tzw. „główny” z lat 1560-1566⁹, oraz inwentarz z 1625 r.¹⁰ Pierwszy z nich zawiera spis powinności i ciężarów, które były nakładane na ludność poddańczą. Drugi zaś obejmuje wykaz czynszów, danin, imienny spis chłopów folwarcznych oraz opis budynków gospodarczych. Niestety nie zachowały się żadne wcześniejsze inwentarze, które uwzględniłyby w swoim wykazie wsie z księstwa zatorskiego. Dodatkowo w zbiorach archiwum parafii Ofiarowania NMP w Wadowicach znajduje się dekret biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka z 1780 r., który dotyczy wydzielenia parafii Woźniki od Wadowic¹¹. Przytoczono w nim również kilka XVI- i XVIII-wiecznych dokumentów dotyczących gospodarki cystersów na omawianym obszarze.

Należy zaznaczyć, że w okresie średniowiecza i w początkach epoki nowożytnej obszar, który wchodził w skład dawnego księstwa zatorskiego, wykazywał złożone problemy własnościowe. Na jego terenie zdecydowanie dominowała własność kościelna. Pokażny majątek ziemski w granicach tego powiatu posiadał klasztor ss. Norbertanek ze Zwierzyńca pod Krakowem. Mniszki nabyły m.in. wsie Roków (ok.1228 r.) oraz Mucharz (przed 1254 r.). Wsie te były

5 Por. S. Rybandt, *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław 1977, s. 42; W. Korta, *Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do poł. XIII w.*, Wrocław 1964, s. 15; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kolbaczu w XII-XIV w.*, Poznań 1953, s. 33 i n.; S. Trawkowski, *Gospodarka wiejskiej własności cysterskiej na Dolnym Śląsku w XIII w.*, Warszawa 1959, s. 7 i n.; R. Kozłowski, *Rozwój uposażenia klasztoru cysterskiego w Byszewie (Koronowie)*, Bydgoszcz 1972, s. 187; Zob. H. Dąbrowski, *Rozwój gospodarki rolnej w Polsce od XII do poł. XIV wieku*, w: *idem, Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego*, Wrocław 1962, t. 5, z. 1, s. 104-125 (zdaniem autora do końca XIV w. pod względem formy gospodarowania cystersi nie różnili się od innych rolniczych zakonów sprowadzonych na ziemię polskie); F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001, s. 23 (autor podkreśla, że cystersi uzyskali w 1222 r. od Iwona Odrowąża prawo do pobierania dziesięciny w pieniądzu, a nie naturalnej).

6 *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego przy Krakowie*, dalej: Z. Mog., wyd. E. Janota, Kraków 1865.

7 J. Długosz, *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, dalej: DLb, t. III, Kraków 1864.

8 *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529*, dalej: LR, wyd. Zofia Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

9 Najstarszym dostępnym inwentarzem jest tzw. inwentarz „główny”, spisany w latach 1560-1566 (zawiera także zapiskę odnoszącą się do 1559 r.); zob. M. Zdanek, *Inwentarze dóbr i folwarków Opactwa Cystersów w Mogile z XVI-XVII w.*, w: *Folwark-wieś-latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, S. Kazuska, J. Pielasa, Kielce 2009, s. 173-185 (w pracy tej zostały omówione wszystkie zachowane inwentarze klasztorne do końca XVII).

10 Inwentarz ten został dołączony do inwentarza „głównego” z 1560-1566 r., zawiera on fragmentaryczny opis tylko kilku wsi klasztornych.

11 Archiwum parafii Ofiarowania NMP w Wadowicach, dalej: AW, Dekret biskupa Kajetana Sołtyka z 1780 r.

ulożone po obu stronach rzeki Skawy¹². W skład własności klasztoru oo. Benedyktynów w Tyńcu wchodziły Klecza Dolna¹³, Leńcze¹⁴, a także Łączany¹⁵. Do tego mnisi posiadali staw rybny (w 1503 r.) we wsi Półwieś będącej własnością oo. cystersów z podkrakowskiej Mogiły (po 1450 r.)¹⁶. Klasztor ss. Benedyktynów w Staniątkach posiadał na terenie księstwa zatorskiego wsie Lipowa¹⁷ oraz Graboszyce¹⁸. W XVII w. kolejne wsie z omawianego obszaru stały się własnością kościelną. Sprowadzony w 1611 r. do Zebrzydowic klasztor oo. Bonifratrów został uposażony w dwie wsie, a mianowicie Zebrzydowice i Bieńkówkę¹⁹.

W średniowieczu obszar pogranicza śląsko-małopolskiego stanowił strefę wpływu zgromadzeń cysterskich. Pierwszym klasztorem, który posiadał dobra ziemskie na tym terenie, był konwent lubiąski²⁰. Mogiła obok Henrykowa i Kamieńca była jedną z filii tego klasztoru. Należy zaznaczyć, że Lubiąż posiadał 500 łanów ziemi usytuowanych gdzieś na terenie ziemi oświęcimskiej, które uzyskał w wyniku nadania Mieszka Otyłego, księcia opolsko-raciborskiego, w 1246 r.²¹ Czas fundacji klasztoru lubiąskiego, tj. 1163 r., przypada na okres rządów Bolesława Wysokiego. W tym czasie Śląsk był jedną z najuboższych i najsłabiej rozwiniętych dzielnic Polski²². Stąd przychylność Piastów śląskich względem mnichów cysterskich, których chętnie sprowadzali na swoje ziemie, aby w ten sposób przyczynili się oni do ich zagospodarowania. Wielokrotnie podkreślano rolę cystersów w krzewieniu kultury materialnej, a także rozwoju sieci osadniczej²³. W historiografii pojawił się również pogląd, zgodnie z którym działalność mnichów cysterskich na pograniczu miała wymiar czysto polityczny. Klasztor lubiąski miał spełniać rolę naturalnej bariery przed nasilającą się ekspansją brandenburską²⁴. Związek Mogiły z Lubiążem był silny ze względu na łączącą je więź filiacyjną. Z pewnością przy wyborze Lubiąża jako ośrodka, który miał za zadanie koordynowanie prac przy tworzeniu nowej placówki cysterskiej na terenie Mogiły, nie kierowano się wyłącznie względami terytorialnymi. Zdaniem Stanisława Rybandta

12 DLb III, s. 58-73, zob. J. Rajman, *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków 1993 r., s. 46, 48, 54.

13 Nie potwierdził jej Długosz w Lb III.

14 Przed 1287 r., a w 1680 r. część tej wsi wydzielono i nosiła ona nazwę Zarzecze Małe.

15 O d 1229 r. własność tę potwierdził Długosz w Lb III, w 1680 r. figuruje jako własność szlachecka.

16 DLb III, s. 181-224; także: M. Rokosz, *Pulchrum patriae clenodium et fortis contra hostiles insidias muniment. Kilka uwag o czynniku geograficznym w dziejach opactwa tyńskiego*, w: *Benedyktyni tyńscy w średniowieczu*, red. K. Żurowska, Wawel-Tyńiec 1994 r., s. 67-70; G. Labuda, *Szkice historyczne XI wieku. Początki klasztoru benedyktynów w Tyńcu*, „Studia Źródłoznawcze”, 1994, t. 35, s. 23-64; W. Mischke, *Benedyktyni tyńscy w średniowieczu. Sesja naukowa w Toruniu 13-15 X 1994*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1995, r. 43, nr 3, s. 405-413.

17 Od 1246 r., w XV w. została ona utracona, a w 1680 r. występuje już jako własność szlachecka.

18 Po 1253 r., od 1470 r. była własnością szlachecką; zob. DLb III, s. 279-300; B. Ulanowski, *O założeniu i wyposażeniu klasztoru benedyktynów w Staniątkach*, „Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny”, seria II, t. 3, Kraków 1862, s. 1-131; M. Borkowska, *Benedyktynki*, w: *Zakony benedyktyńskie w Polsce*, Tyńiec 1981, s. 143-146.

19 *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin 1976, t. II, s. 800.

20 Por. J. Rajman, *Jamielnica. Wieś i klasztor cysterski na Górnym Śląsku*, Katowice 1995, s. 28-30.

21 J.J. Jażdżewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1992, s. 38; S. Wielgosz, *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964, s. 46; W. Korta, *op. cit.*, s. 43, 73; S. Rybandt, *op. cit.*, s. 22.

Zdaniem S. Rybandta załamanie się fundacji woszczyckiej spowodowało, że książę Mieszko Otyły nadał cystersom lubiąskim łany w ziemi oświęcimskiej.

22 Zob. B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997, s. 61 i n., 99-108, por. F. Bujak, *op. cit.*, Poznań 2001, s. 187-189.

23 Por., Z. Wielgosz, *op. cit.*, s. 74; M. Kaczmarek, *Udział klasztorów cysterskich w XIII-wiecznej modernizacji Śląska. Doświadczenia i perspektywy badawcze*, Toruń 2000, t. II, cz. I, s. 136; T. Manteuffel, *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa 1955, s. 5 i n., S. Epperlein, *Mit fundacyjny niemieckich klasztorów a relacja mnicha lubiąskiego z XIV wieku*, „Przegląd Historyczny”, 1967, z. 4, s. 587-603 (autor zakwestionował przesadne wyolbrzymianie osadniczej roli cystersów, wykazał, że kiedy cystersi przybyli na Śląsk, zajmowali tereny już zasiedlone).

24 Por. H. Chłopocka, *Fundacje cysterskie w Polsce średniowiecznej w poglądach historiografii polskiej*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 22.

konwent mogilski miał bronić interesów klasztorów wywodzących się z linii pforckiej²⁵. Ze względu na prestiżowy charakter Lubiąża chciano zapobiec przyszłemu oddziaływaniu klasztorów małopolskich na tereny, które już zostały objęte wpływami konwentu lubiąskiego. Wynikało to z posiadania przez klasztor lubiąski licznych posiadłości ziemskich zlokalizowanych na terenie Śląska, które uzyskał w wyniku licznych nadań książęcych i prywatnych. Dodatkowo obszar pogranicza był ściśle ze sobą powiązany ze względu na łączące go szlaki komunikacyjne²⁶. Posiadanie majątków ziemskich przez cystersów mogilskich w rejonie pogranicza śląsko-małopolskiego zapewniało tym terenom stałą łączność pomiędzy sobą, pomimo że były one odrębnymi pod względem administracyjnym dzielnicami. Dodatkowym spójnikiem była sieć parafialna, dzięki której klasztor mogilski mógł oddziaływać na kościoły parafialne funkcjonujące na terenie ich wsi, które były usytuowane na pograniczu²⁷.

Pierwszą wzmiankę na temat łąnów ziemskich cystersów mogilskich na obszarze obecnego powiatu wadowickiego podaje nam źródło z 1284 r. Wystawcą powyższego dokumentu był Przemysław, książę oświęcimski. Dokument został spisany dla opactwa cystersów w Mogile w sprawie zamiany łąnów znajdujących się we wsiach Spytkowice i Łączany²⁸. Z inicjatywy ówczesnego księcia 6 łąnów ze wsi Spytkowice, które należały wcześniej do klasztoru mogilskiego, zostało zamienionych na 17 łąnów frankońskich położonych w pobliżu lasu przy Łączanach, które stanowiły własność księcia oświęcimskiego²⁹. O tej zamianie wspomina również Długosz, pisząc, że za rządów opata Engilberta³⁰ cystersi nabyli las w zamian za sześć łąnów we wsi Spytkowice³¹. W wyniku tej transakcji klasztor poszerzył swe posiadłości o tereny na wschód od Spytkowic.

Pierwszą poświadczoną wsią, którą cystersi mogilscy posiadali w granicach dawnego księstwa zatorskiego, był Ryczów. Wieś ta została przez nich założona na początku XIV w. Ryczów sąsiedował od strony północno-zachodniej ze Spytkowicami, od północnego-wschodu z Łączanami, od południowego-wschodu ze wsią Półwieś, a od strony południowo-zachodniej z Wróblówką³². Dokument z 1302 r.³³, którego wystawcą był ówczesny książę cieszyński Mieszko, umożliwił cystersom mogilskim podjęcie działań mających na celu uzyskanie możliwości lokowania własnej wsi. Z treści tego dokumentu dowiadujemy się, że książę nadał klasztorowi mogilskiemu las, który znajdował się na wschód od wsi Bachowice³⁴ i Spytkowice, a którego granica rozciągała się aż do wsi Łączany i Zajączkowice³⁵. Wraz z lasem mnisi mogilscy uzyskali prawo do zagospodarowania

25 S. Rybandt, *op. cit.*, s. 22; zob. J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 1958, t. 7, s. 123-148 (autorka podkreśliła, że wizytatorzy byli zobowiązani do oceny przyszłych dochodów, a także tego, czy do nadanych dóbr ziemskich nie będzie w przyszłości zgłaszać roszczeń rodzina fundatora).

26 Por. J. Małecki, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*, Warszawa 1963, s. 37. Autor wymienia trzy szlaki komunikacyjne, pierwszy, który prowadził z Małopolski na Śląsk, przez Zator i Oświęcim do pd.-wsch. części Śląska (Opawa), drugi przez Olkusz i Sławków do Opola, Brzegu i Wrocławia, trzeci przez Zabierzów i Chrzanów.

27 Zob. S. Kumor, *Początki organizacji dekanalnej na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 1960, t. 7, z. 2, s. 89-101. Autor podkreśla, że tereny oświęcimskie były w tym czasie ściśle związane z krakowską organizacją kościelną.

28 Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Łączany*, w: Słownik historyczno-geograficzny (dalej: SHG), oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. III, z. IV, Kraków 2003, s. 881-883. Słownik potwierdza nadanie Przemysława, księcia opolskiego i oświęcimskiego, na rzecz klasztoru mogilskiego w drodze zamiany 16 łąnów w lesie książęcym koło Łączan.

29 Z. Mog., nr 36, s. 29.

W Spytkowicach cystersi posiadali 16 łąnów, które nabyli zapewne przed 1284 r.

30 Był opatem w latach 1283-1290. Długosz błędnie przedłużył rząd Engelberta o 8 lat; zob. *Excepta et libro mortuorum monasterii Mogilensis ordinis Cisterciensis*, wyd. W. Kętrzyński, MPH 5, Lwów 1888, s. 811.

31 DLb III, s. 435.

32 Biblioteka Naukowa PAN i PAU, dalej: BN, rps nr 1890, s. 574-594.

33 Z. Mog., nr 45, s. 35, także Archiwum Cystersów Mogilskich, dalej: ACM, rps nr 25, s. 69-70.

34 F. Sikora, *Bachowice*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. I, z. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 11-12.

Wieś położona 5 km na południowy zachód od Zatora, w 1302 r. cystersi mogilscy uzyskali las między wsiami: Łączany, Zajączkowice, Bachowice i Spytkowice, a w 1304 r. las między Łączanami a drogą do Woźnik. Por. P. Mostowik, *op. cit.*, s. 186-187.

35 Z. Mog., nr 45, s. 35.

całego nadanego im obszaru, a w przyszłości do założenia na tym terenie wsi. Dodatkowo uzyskali przyzwolenie na zakładanie folwarków, młynów, stawów, barci pszczelich oraz prawo do polowań. Zgodnie z nadaniem księcia oświęcimskiego ludność chłopska zamieszkująca wzmiankowany obszar stała się ludnością poddańczą względem opata mogińskiego. Z tego tytułu miał on prawo do pobierania daniny od tamtejszej ludności. Dwa lata później, tj. w 1304 r., ten sam książę cieszyński Mieszko potwierdził wcześniejsze nadanie, zezwalając cystersom mogińskim na założenie wsi w obrębie wzmiankowanego lasu³⁶. Wieś ta miała być ulokowana pomiędzy wsią Łączany a drogą, która prowadziła do wsi Woźniki, Bachowice i Spytkowice. W tym rejonie została założona nowa wieś, której nazwy powyższy dokument nie wymienił³⁷. W *Księdze uposażeń diecezji krakowskiej* Długosza również pojawia się wzmianka na temat wspomnianej wyżej wsi. Długosz wspominał o nadaniu cystersom lasu Ryczów³⁸. Informacji na temat nadania cystersom wspomnianego lasu dostarczyły nam wymienione przeze mnie dokumenty z lat 1302 i 1304. W *Księdze uposażeń diecezji krakowskiej* została po raz pierwszy wymieniona nazwa nowo lokowanej wsi, tj. Ryczów. Informacja o założeniu nowej wsi pojawiła się również w kronice klasztornej pióra brata Mikołaja z Krakowa, który zanotował pod rokiem 1302, że książę cieszyński Mieszko nadał cystersom przywilej, w wyniku którego uzyskali oni las w Ryczowie, pomiędzy Łęczanami, Zajątkowicami, Bachowicami i Spytkowicami³⁹, a pod 1304 r. pisze dalej, że teren, na którym znajdował się wzmiankowany las, został objęty licznymi swobodami. Dodatkowo obszar ten zwolniono z obowiązku świadczenia ciężarów książęcych⁴⁰. Informację tę powieli także kontynuator kroniki klasztornej ks. Sebastian Kiełczewski, podając, że opat konwentu mogińskiego uzyskał od księcia cieszyńskiego Mieszka las położony pomiędzy wsiami: Łączany, Bachowice oraz Spytkowice⁴¹. Od początku lokowania Ryczowa, tj. ok. 1302 r., wieś ta pełniła funkcję centrum administracyjnego całego klucza dóbr, w skład którego poza Ryczowem wchodziły jeszcze wsie Woźniki, Żygodowice⁴² oraz Półwieś. Być może możliwość prowadzenia działań osadniczych na terenie pogranicza wpłynęła na to, że cystersi chętniej nabywali kolejne majątki ziemskie na owym obszarze, chcąc w ten sposób poszerzyć swoje wpływy w tym rejonie.

Wieś Woźniki została założona po prawej stronie brzegu rzeki Skawy. Od strony wschodniej sąsiadowała ze wsią Żygodowice, od północno-wschodniej ze wsią Bachowice, od północno-zachodniej ze wsią Graboszyce⁴³, a od południowej ze wsiami Radocza i Witanowice⁴⁴. Wieś Woźniki jest jedną z najstarszych wsi położonych w księstwie zatorskim. Jak sama nazwa wskazuje, była ona wsią służebną⁴⁵. Kazimierz I, książę opolski, w 1228 r. zlecił ówczesnemu wojewodzie opolskiemu Klemensowi z Ruszczy ufortyfikowanie grodu w Opolu⁴⁶. W ramach rekompensaty za

36 Z. Mog., nr 46, s. 36, także ACM, rps nr 25, s. 77-79.

37 Ibidem, s. 36, ACM, rps nr 25, s. 128-130.

Dokument z 1304 r. został potwierdzony ponownie w odpisie z 1343 r., zob. ACM, rps nr 25, s. 128-130.

38 DLb III, s. 435.

39 *Chronicon monasterii Claratumberis Ordinis Cisterciensis*, wyd. W. Kętrzyński, MPH 6, Lwów 1893, s. 441.

40 Ibidem, s. 441.

Nadanie to zostało potwierdzone ponownie w 1317 r., zob. *Chronicon...*, op. cit., s. 442.

41 Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, dalej: BCzart, rps nr 3652 III, s. 25.

42 W dokumentach nazwa tej miejscowości jest różnie zapisywana, m.in. Żygodowice, Żegodowice bądź Zygodowice, obecna nazwa to Zygodowice. Wieś ta jest położona w województwie małopolskim, w powiecie wadowickim, w gminie Tomice.

43 F. Sikora, *Graboszyce*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. II, z. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1989, s. 30-31.

Wieś ta jest położona 6 km południe od Zatora.

44 BN, rps nr 1890, s. 594-602.

45 K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław-Kraków 1958, s. 34, 60.

Osady o nazwie Woźniki często były identyfikowane z kołodziejami, na terenie Polski występuję wiele osad o tej nazwie. Por. K. Modzelewski, *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1961, R. IX, nr 4, s. 703-739; idem, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII wiek*, Poznań 2002, 16-21.

46 Por. J. Rajman, *Od średniowiecza do upadku I Rzeczypospolitej*, w: *Historia Czeladzi*, red. J. Drabina, t. I, Czeladź 2012, s. 96-97.

Autor podaje, że Klemens z Ruszczy, wojewoda opolski, został wynagrodzony przez księcia opolskiego Kazimierza za wierną służbę, za to, że jego brat Wierzbica podjął się sfinansowania wybudowania nowego zamku

poniesione koszty książę opolski nadał Klemensowi z Ruszczy liczne posiadłości ziemskie zlokalizowane pomiędzy rzekami Wisłą i Skawą⁴⁷. W skład nadanych ziem weszła również wieś Woźniki. Wspomnił o niej również Długosz w opisie uposażenia klasztoru Benedyktynek w Staniątkach⁴⁸. Fundatorami tego klasztoru byli Klemens z Ruszczy z rodu Gryfitów i jego żona Raclawa⁴⁹. W wyniku nadania kasztelana krakowskiego mniszki uzyskały dodatkowo dwie wsie, m.in. Ostrów i Podłęże położone w okolicy Krakowa. Klemens z Ruszczy stał się posiadaczem tych wsi po dokonanej zamianie z opatem tynieckim, który odstąpił mu wsie Łętkowice i Woźniki⁵⁰. Od 1239 r. powyższa wieś weszła w skład uposażenia klasztoru Benedyktynów z Tyńca⁵¹. Następnie właścicielami wsi Woźniki byli przedstawiciele rodu Radwanitów; jeden z nich, Mikołaj zwany Byczko, w 1324 r. sprzedał ją Stefanowi, opatowi mogiłskiemu⁵². Dokument kupna został zatwierdzony przez Jana, księcia oświęcimskiego, i jego matkę w Krakowie. Niestety nie podał on informacji na temat kwoty, za którą mnisi zakupili wieś Woźniki. Cystersi mogiłscy nabyli wzmiankowaną wieś wraz ze wszystkimi użytkami oraz znajdującymi się w jej granicach lasami, wodami, łąkami i polami. O kupnie przez cystersów mogiłskich wsi Woźniki wspomina również Długosz w *Księdze uposażeń diecezji krakowskiej*, podając, że opat Stefan z Krakowa zakupił dla klasztoru Woźniki w 1323 r.⁵³ W kronice brata Mikołaja została umieszczona pod rokiem 1324 zapiska mówiąca o tym, że ówczesny opat mogiłski Stefan podczas swoich dziesięcioletnich rządów dokonał zakupu wsi Woźniki⁵⁴. Podobnie jak brat Mikołaj ks. S. Kiełczewski podaje, że jedną z wielu zasług opata mogiłskiego było kupno wsi Woźniki⁵⁵. Zgodnie z tym należy założyć, że od 1324 r. do końca XVII w. wieś Woźniki znajdowała się w posiadaniu cystersów mogiłskich. Nabycie przez cystersów owej wsi zostało ostatecznie zatwierdzone w 1328 r. W tym roku brat wspomnianego Mikołaja, Wyszek, rzekł się jakichkolwiek praw do wsi Woźniki, która cztery lata wcześniej została sprzedana przez jego brata⁵⁶. Mimo nabycia wsi przez cystersów krewni Mikołaja Byczk wnosili roszczenia względem niej.

Wieś Zygodowice, jak podał Długosz, była położona nad potokiem Othusą⁵⁷, na północny wschód od Woźnik. Wieś ta sąsiadowała od strony północnej ze wsią Kaniów, na wschodzie z Tłuczaniem i Wyźrałem, na zachodzie z Graboszcycami, a na południu ze wsią Woźniki⁵⁸. Ze względu na brak źródeł trudno określić, kiedy powstała wieś Zygodowice. Prawdopodobnie w XIII w. była własnością księcia oświęcimskiego. W archiwum cystersów mogiłskich zachował się dokument z 1317 r. mówiący o tym, że część wsi Zygodowice nadał Władysław, książę oświęcimski, swojemu rycerzowi Hankowi z Prandocina⁵⁹. Granica tej wsi rozciągała się od potoku zwanego Rędzina aż do wsi Witanowice. Druga część wsi należała do dworzanina Schottena, który uzyskał część Zygodowic od księcia cieszyńskiego Mieszka⁶⁰. Wzmiankowany Hanko odkupił drugą część wsi Zygodowice wraz z łąkami, polami, lasami, pasiekami od wspomnianego Schottena

opolskiego, a także za obietnicę sfinansowania budowy połowy murów zamku w Opolu, za co otrzymał liczne dobra.

47 P. Mostowik, *op. cit.*, s. 198.

48 *Ibidem*, s. 198-199.

49 J. Kłoczowski, *Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*, Kraków 2010, s. 193-194.

Klasztor został ufundowany w początkach XIII w., pierwszą ksienią klasztoru była Wizenna, córka Klemensa z Ruszczy.

50 DLb III, s. 430.

Długosz pisze, że kasztelan krakowski Klemens z Ruszczy z rodu Gryfitów przekazał benedyktynkom ze Staniątek wsie Ostrów i Podłęże, które uzyskał w wyniku przeprowadzonej zamiany z opatem tynieckim.

51 P. Mostowik, *op. cit.*, s. 198-199.

52 Z. Mog., nr 53, s. 4.

53 DLb III, s. 430, 435, prawdopodobnie Długosz pomylił się w zapisie daty, ponieważ na dokumencie kupna wsi przez cystersów jest podany rok 1324 (zob. K. Mog., nr 53, s. 41).

54 *Chronicon...*, *op. cit.*, s. 443.

55 BCzart, rps nr 3652 III, s. 25.

56 Z. Mog., nr 56, s. 44.

57 DLb III, s. 430.

58 BN, rps nr 1890, s. 596-600.

59 Z. Mog., nr 49, s. 38.

Waclaw nadał Hankowi z Prandocina 50 łanów frankońskich za zasługi (por. P. Mostowik, *op. cit.*, s. 201-202).

60 *Ibidem*, s. 39.

. W ten sposób cała wieś znalazła się w jego posiadaniu. Być może pewna część tej wsi została nabyta przez cystersów, w czasie kiedy stanowiła ona jeszcze własność rycerską. Takie założenie tłumaczyłoby zapiskę Długosza o tym, że wieś ta została nabyta przez konwent za rządów opata Teodoryka⁶¹. Kolejną informację na temat nabycia powyższej wsi również podał nam Długosz, pisząc, że opat Stefan z Krakowa dokonał zakupu tej wsi⁶². Zapewne za jego rządów mnisi nabyli w całości wieś Zygodowice. Datę nabycia wsi uwzględnia kronika klasztorna spisana przez brata Mikołaja. Według niego cystersi zakupili wieś Zygodowice w tym samym roku co wieś Woźniki, tj. w 1324 r.⁶³ W związku z tym należy założyć, że mnisi mogilscy nabyli ową wieś po 1324 r., ale nie później niż w 1329 r., gdyż w roku tym zmarł opat Stefan z Krakowa⁶⁴. Niestety żaden z powyższych dokumentów nie podał informacji na temat kwoty, za którą cystersi kupili tę wieś. Kolejna wzmianka na temat wsi Zygodowice odnosi się do 1359 r.⁶⁵ Z tego roku pochodzi dokument, na mocy którego wsie klasztoru mogilskiego, tj. Woźniki i Zygodowice, zostały zwolnione z uiszczania niektórych ciężarów na rzecz księcia oświęcimskiego Janusza. W zamian za zwolnienie od ciężarów książęcych (w postaci daniny w naturze) klasztor mogilski musiał zapłacić księciu oświęcimskiemu 70 grzywien⁶⁶. Dokument ten potwierdza transakcję kupna wsi Woźniki od Mikołaja zwanego Byczko i Zygodowic od Hanki z Prandocina.

Ostatnią wsią, którą nabyli cystersi mogilscy w księstwie zatorskim, była Półwieś. Wieś ta sąsiadowała od strony północno-zachodniej ze wsią Ryczów, od strony północnej z Łączanami, na wschodzie z Chrzastowicami⁶⁷, a od strony południowej ze wsiami Kossów i Tłuczyn⁶⁸. Półwieś prawdopodobnie została założona w XIII w. W okresie XV w. była własnością Mikołaja Szaszowskiego, dziedzica Giraltowic, od którego cystersi mogilscy nabyli wyżej wspomnianą wieś. Z 1450 r. pochodzi pierwszy dokument, który potwierdza, iż konwent mogilski odkupił Półwieś od Mikołaja Szaszowskiego⁶⁹. Dokument ten sugerowałby, iż cystersi weszli w posiadanie wsi jeszcze w I połowie XV w. Wieś tę zakupili cystersi za kwotę 120 grzywien ze wszystkimi użytkami, płonami, poddanymi, czynszami, daninami, pustkowiami, rolami uprawnymi, łąkami, borami, lasami, gajami, pasiekami oraz młynami⁷⁰. Nabycie Półwsi przez klasztor mogilski potwierdza także Waclaw, książę oświęcimsko-zatorski, w 1453 r.⁷¹ W kronice klasztornej pióra brata Mikołaja pod rokiem 1450 znajduje się zapiska mówiąca o tym, że opat Tomasz kupił środkową część wsi Półwieś w księstwie zatorskim za sumę 120 grzywien. Z kolei w 1453 r. kronika odnotowała, że książę oświęcimsko-zatorski Waclaw zatwierdził tę transakcję, a także nadał wzmiankowanej wsi przywileje⁷². Informacja ta została również powielona w kronice ks. S. Kielczewskiego, który zapisał, że cystersi kupili wieś Półwieś w 1450 r.⁷³ Informację na temat daty zakupu owej wsi podaje nam również Długosz⁷⁴. Według niego wieś zakupił opat Tomasz⁷⁵. Należy przyjąć, że

61 DLb III, s. 430.

Teodoryk był opatem ok. 14 lat, w latach 1288/1290-1304; zapiska ta nie podaje nam żadnych bliższych informacji na temat owej wsi, informacji o zakupie części wsi za opata Teodoryka nie potwierdza żadne inne źródło (por. M. Zdanek, *Proces implantacji...*, op. cit., s. 540).

62 DLb III, s. 435.

63 *Chronicon...*, op. cit., s. 441, kronikarz ks. S. Kielczewski nie podał informacji na temat kupna wsi Zygodowice.

64 Był opatem w latach 1319-1329; zob. *Żywoty opatów mogilskich do XVII w. dedykowane Janowi Wężykowi*, BCzart,rps sygn. 3062.IV, s. 14.

65 Z. Mog., nr 75, s. 63.

66 Ibidem.

67 F. Sikora, *Chrzastowice*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. I, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1985, s. 383-385.

Wieś położona 13 km na zachód od Zatora.

68 BN, rps nr 1890, s. 590-593.

69 Z. Mog., nr 135, s. 123; por. P. Mostowik, op. cit., s. 183.

70 Ibidem, 124.

71 ACM, rps nr 27, s. 75v, została tutaj przytoczona treść dokumentu z 1450 r.

72 *Chronicon...*, op. cit., s. 460.

73 BCzart, rps nr 3652 III, s. 36.

74 DLb III, s. 436.

75 Tomasz był opatem mogilskim w latach 1445-1460. Długosz błędnie podaje, że sprawował on ten urząd przez 18 lat, zob. *Excepta et libro...*, op. cit., s. 813.

cystersi mogilscy stali się właścicielami wsi Półwieś niedługo po 1450 r. Podobnie jak w przypadku wcześniejszych wsi cystersi nabyli w 1502 r. od Janusza, księcia oświęcimsko-zatorskiego, prawo zwierzchnie do wspomnianej wsi. W zamian za rezygnację z prawa zwierzchniego klasztor był zobowiązany zapłacić księciu oświęcimsko-zatorskiemu 60 grzywien.

Należałoby zadać sobie pytanie, jaki charakter miały wsie cysterskie zlokalizowane na terenie dawnego księstwa zatorskiego. Ze względu na liczne przywileje immunitetowe cystersi mogli pozwolić sobie na rozwój nowego osadnictwa, a także unowocześnienie już istniejącego ustroju gospodarczego⁷⁶. Darowizna, którą uzyskali od księcia cieszyńskiego Mieszka umożliwiła im kolonizację nadanego im pustkowia leśnego. Tam też została założona przez cystersów wieś zwana Ryczów. Była ona jedyną wsią, którą założyli mnisi mogilscy na tzw. surowym korzeniu, lokując ją na prawie niemieckim. Ze względu na obszar, w którym została ona założona, on konieczne było przeprowadzenie osuszenia terenu i wykarczowania lasu. Zgodnie z zasadami lokacji wsi na prawie niemieckim cystersi musieli sprowadzić do nowo powstałej osady ludność⁷⁷. Pozostałe wsie, tj. Woźniki, Zygodowice i Półwieś, nabyli cystersi drogą kupna. Wsie te pierwotnie były wsiami książęcymi, podlegającymi prawu książęcemu. Nie dysponujemy żadnym dokumentem, który poświadczałby przeniesienie owych wsi na prawo niemieckie⁷⁸. Dopiero na prośbę opata Andrzeja Szpota, sufragana królewskiego, król Zygmunt August wystawił w 1552 r. dokument, na mocy którego wspomniane wyżej wsie wraz z Ryczowem zostały przeniesione z prawa książęcego zatorskiego na prawo królestwa polskiego⁷⁹. Do początku I poł. XVI w. podlegały one pod jurysdykcję księcia zatorskiego. Jednak zachowane dokumenty potwierdzające zakup przez cystersów mogilskich w II połowie XVI w. sołectw we wsi Zygodowice i Półwieś świadczą o tym, że wsie te musiały wcześniej zostać przeniesione z prawa polskiego na niemieckie⁸⁰. Niestety nie posiadamy żadnych informacji na temat przywilejów, które były nadane sołtysowi. Jedyna wzmianka na temat sołtysa ryczowskiego pochodzi z dokumentu księcia cieszyńskiego Mieszka z 1304 r. Znajduje się tam informacja dotycząca zobowiązania sołtysa do zbierania czynszu, a także sprawowania sądownictwa w przypadku lżejszych przestępstw⁸¹. Ciężkie przestępstwa były rozpatrywane przed sądem wyższym na zamku krakowskim.

W XIV w. miał miejsce spór toczony o prawo własności do wsi Woźniki pomiędzy opatem mogilskim a krewnymi Mikołaja Byczki. Do pierwszego jawnego konfliktu doszło już w 1344 r.⁸² Spór ten rozegrał się pomiędzy krewnymi Mikołaja Byczki, Janem, księciem oświęcimskim, a opatem mogilskim. Przedmiotem sporu było bezprawne zajęcie wsi Woźniki, której prawowitym właścicielem był klasztor mogilski, oraz zniszczenie wsi Ryczów i Zygodowice. Wzmiankowana wieś została zajęta przez krewnego Mikołaja Byczki, ponieważ w ten sposób chciał on zmusić księcia oświęcimskiego do spłacenia zaciągniętych u niego długów. Księciu oświęcimskiemu z tytułu prawa zwierzchniego przysługiwał pobór dziesięciny z wspomnianej wyżej wsi⁸³. Cystersi mogilscy płacili księciu oświęcimskiemu czynsz w wysokości 4 grzywien, po 2 grzywiny na święto św. Michała i św. Marcina. W ramach rekompensaty za poniesione straty wsie cysterskie, tj. Woźniki i Zygodowice, zostały zwolnione na sześć lat od świadczenia ciężarów na rzecz księcia Jana oświęcimskiego⁸⁴. Po zakończeniu sporu w niedługim czasie doszło ponownie do zajęcia

76 Początek XIV w. był dla cystersów czasem prężnego rozwoju. W okresie tym nabyli oni wiele nowych wsi, w tym również na terenie pogranicza śląsko-małopolskiego.

77 Z. Mog., nr 45, s. 35 i 46, s. 36.

78 Zob. K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 248-249.

Autor podkreślił, że od poł. XIII w. pojawił się nowy typ lokacji polegający nie na zakładaniu nowych wsi, ale na nadawaniu prawa niemieckiego polskiej ludności we wsiach, które istniały już od dawna.

79 Z. Mog., nr 168, s. 155.

80 Z. Mog., nr 175, s. 161, potwierdza, że Zygodowice były wsią na prawie niemieckim; Z. Mog., nr 177, s. 163, potwierdza on, że wsie Ryczów i Półwieś funkcjonowały na prawie niemieckim.

Dokumenty te zostaną omówione przeze mnie w dalszej części artykułu.

81 Z. Mog., nr 46, s. 36.

82 Z. Mog., nr 62, s. 50.

83 Ibidem, s. 50; zob. J. Rajman, *Księstwo oświęcimskie...*, *op. cit.*, s. 30-31.

84 Z. Mog., nr 62, s. 51.

Woźnik. Jednak spór pomiędzy opatem mogińskim a spadkobiercami Michała Byczki odżył na nowo. Zgodnie z treścią dokumentu żona Sezemy Klara zajęła ponownie wieś Woźniki, usuwając stamtąd cystersów. W cały konflikt zaangażował się ówczesny biskup krakowski Jan Grotowic⁸⁵. Podczas prowadzonych rozmów przypomniano prawa dziedziczne cystersów do wsi Ryczów wraz z wcześniej nadanymi przez księcia Mieszka swobodami. Ponadto nie uznano roszczeń wnuka Michała Byczki Sezemy do wsi Woźniki. W wyniku zaistniałej sytuacji biskup opowiedział się po stronie cystersów i w 1345 r. ekskomunikował księcia oświęcimskiego, który był sprawcą powstałego konfliktu⁸⁶. W związku z tym książe był zmuszony do podjęcia kolejnych rozmów mediacyjnych, w wyniku których książe oświęcimski wraz z Sezemą ukorzyli się przed biskupem i zrezygnowali ze swoich roszczeń. Zgodnie z postanowieniem sądu rozjemczego z 1346 r. cystersi odzyskali nieprawnie zajętą im wieś⁸⁷. Ponadto otrzymali jeszcze od księcia oświęcimskiego przywilej, w którym zostali zwolnieni na dwa lat, a chłopci na sześć lat od ciężarów książęcych z wspomnianej wsi. Dopiero w 1359 r. klasztor został całkowicie zwolniony przez Jana, księcia oświęcimskiego, od ponoszenia ciężarów książęcych⁸⁸. W obrębie wsi Woźniki ciągle dochodziło do konfliktów pomiędzy klasztorem mogińskim a dziedzicami sąsiednich wsi. Jako przykład można przytoczyć dokument z 1406 r., którego wystawcą był ówczesny sędzia ziemski Tomasz Szeliga, rozjemca w sporze zaistniałym pomiędzy Paskiem, dziedzicem Radoczy, a opatem mogińskim Janem. W efekcie cystersom przyznano prawo do użytkowania wody, która zaopatrywała staw rybny i młyn na rzece Skawa, położonej niedaleko klasztornej wsi Woźniki. Ponadto dokument gwarantował konwentowi mogińskiemu nienaruszalność ich jego interesów w tym rejonie⁸⁹.

W XV w. dochodziło do licznych sporów granicznych, w wyniku czego klasztor mogiński musiał się procesować z właścicielami sąsiednich wsi, którzy zgłaszali swoje roszczenia względem wsi klasztornych. Do takiego sporu doszło m.in. w 1448 r. pomiędzy Tomaszem, opatem mogińskim, a Waclawem, księciem zatorskim. W tym czasie cystersi posiadali w księstwie zatorskim trzy wsie, tj. Ryczów, Woźniki i Zygodowice. Kwestią sporną była przynależność wsi Woźniki i Zygodowice, które cystersi nabyli drogą kupną, a także roszczenia księcia do pobierania ciężarów. Prawo do użytkowania tych wsi klasztor mogiński nabył w I poł. XIV w., a w II poł. XIV w. został zwolniony z większości ciężarów książęcych. W związku z tym książe zatorski musiał uznać racje cystersów i zrezygnować ze swoich roszczeń względem wyżej wymienionych wsi. Ugoda ta została potwierdzona 1449 r.⁹⁰ Zgodnie z jej treścią książe zatorski Waclaw sprzedał klasztorowi mogińskiemu swoje prawa książęce ze wsi Woźniki i Zygodowice za sumę 100 grzywien⁹¹. Chcąc zażegnać wszelkie kłótnie związane z prawem własności oraz kwestie ciężarów książęcych, ówczesny król polski Zygmunt August przeniósł wszystkie wsie klasztoru mogińskiego znajdujące się w księstwie zatorskim, tj. Ryczów, Woźniki, Zygodowice i Półwieś, z prawa książęcego na prawo polskie (o czym wspomniałam powyżej). Dokument, który potwierdził dokonanie tej zamiany, został spisany w 1552 r.⁹²

Na terenie sołectwa we wsi Półwieś znajdował się wielki staw, który przez długi czas był przyczyną ciągłych konfliktów pomiędzy opatem mogińskim a opatem tynieckim. W 1503 r. dokonano rozgraniczenia posiadłości klasztoru mogińskiego i tynieckiego z powodu zaistniałego sporu⁹³. Wspomniany staw znajdował się w pobliżu drogi wiodącej do wsi Ryczów, koło strumienia zwanego Okleszna⁹⁴. Miał on należeć zgodnie z prawem bliższości do opata tynieckiego przez okres 209 lat. Zgodnie z treścią tego dokumentu mnisi tynieccy uzyskali staw większy wraz z łąkami i niwami zwanymi Pliszka, Wilczanka, Ostra i Zajączek⁹⁵. Linie graniczną, która miała

85 Ibidem, s. 51.

86 Ibidem, s. 52.

87 Z. Mog., nr 64, s. 53-54; ACM, rps nr 25, s. 114-115.

88 Z. Mog., nr 74, s. 63.

89 Z. Mog., nr 111, s. 94-95.

90 Z. Mog., nr 134, s. 122.

91 Ibidem.

92 Z. Mog., nr 168, s. 155.

93 Z. Mog., nr 159, s. 145.

94 Ibidem.

95 BN, rps nr 1890, s. 590-591.

rozdzielać posiadłości cystersów od benedyktynów, wyznaczały wsie Kossowa (inaczej Czartoria) i Tłuczań⁹⁶.

Klasztor mogilski dodatkowo poszerzył swoje dochody ze wsi Zygodowice poprzez zakupienie w niej sołectwa. Ówczesny opat mogilski Marcin Białobrzeski w 1575 r. wykupił wzmiankowane sołectwo wraz z karczmą od ówczesnego sołtysa Jakuba Języka za sumę 200 florenów, a także uzyskał prawo do zbierania żołądź w lasach pleszowskich⁹⁷. Na mocy tego dokumentu Jakub Język zobowiązał się do zrzeczenia wszelkich praw do wzmiankowanego sołectwa. W późniejszym okresie zapewne było ono wielokrotnie wydzierżawiane, na co wskazują liczne procesy sądowe opata mogilskiego z sołtysami. W 1585 r. miało miejsce wydzierżawienie przez opata Marcina Białobrzeskiego Kacprowi Palczewskiemu sołectwa zygodowickiego. W zamian za otrzymanie prawa do dożywotniej dzierżawy Palczewski musiał łącznie zapłacić opatowi 500 florenów⁹⁸. Dodatkowo w akcie tym zostali wymienieni spadkobiercy owej dzierżawy, m.in. żona Kacpra Anna oraz córki Ewa i Agnieszka. Po śmierci wyżej wymienionych dzierżawców klasztor mogilski miał ponownie odzyskać prawa do sołectwa we wsi Zygodowice. Dokument ten stanowi potwierdzenie pierwszego wydzierżawienia sołectwa we wsi Zygodowice, którą 10 lat wcześniej klasztor mogilski zakupił⁹⁹. Dzierżawie poza samym sołectwem podlegały pola, łąki, ogrody, lasy, stawy rybne, pastwiska, a także dwa łany kmiecy wraz z dwoma rolami zwanymi Zbrowska i Wośnowska. Dodatkowo dokument podaje informacje na temat inwentarza żywego wchodzącego w skład folwarku klasztornego. Wylicza on 13 krów mogilskich, 2 konie, z czego każdy był warty 10 florenów, 1 barana, 2 kozy, 14 kur i 5 gęsi. Opat mogilski pobierał z powyższego sołectwa czynsz w wysokości 12 florenów płacony co roku na święto św. Marcina¹⁰⁰. Dzięki kontraktowi dzierżawnemu Kacper Palczewski zastrzegł dla siebie i swoich następców prawo do dzierżawy wzmiankowanego sołectwa.

Nie jest znana data zakupu przez cystersów sołectwa we wsi Półwieś. Zapewne musieli go nabyć przed 1565 r., ponieważ z tego roku zachował się dokument poświadczający zaistniały spór sądowy pomiędzy opatem mogilskim a sołtysiem powyższej wsi¹⁰¹. Pierwszymi dzierżawcami sołectwa w Półwsi byli dwaj mieszczanie krakowscy Daniel i Kacper Jurkowiczowie, którzy za sumę 300 florenów wykupili sobie prawo do dzierżawy tej wsi wraz z polami, łąkami, ogrodami, zagrodami, karczmą, kmieciami, sadzawkami i nieużytkami. Kwestia sołectwa w Półwsi była przyczyną licznych sporów. Jeden z nich miał miejsce w 1575 r.¹⁰² pomiędzy opatem Marcinem Białobrzeskim a sołtysiem wsi; zakończył się na korzyść opata mogilskiego. Prawo do wspomnianego sołectwa nabył Marcin Białobrzeski na podstawie ugody zawartej z sołtysiem Janem Palczowskim i jego synami Michałem i Stanisławem. Warunkiem zawarcia ugody było wypłacenie sołtysowi odszkodowania w wysokości 60 florenów¹⁰³. Opat mogilski, będąc prawnym zwierzchnikiem wspomnianej wsi, musiał przez kolejne 22 lata zmagać się z buntowniczymi sołtysami w wyniku wcześniejszych zatargów, spowodowanych długami księcia oświęcimsko-

96 Ibidem, s. 591.

W archiwum opactwa Benedyktynów w Tyńcu również znajduje się odpis tego dokumentu pochodzący z 1535 r., w którym opat tyński Andrzej Gniady dokonał rozgraniczenia dóbr tyńskich i mogilskich w księstwie zatorskim, zob. Katalog Tyński nr 51.

97 Z. Mog., nr 175, s. 161.

98 ACM, rps nr 29, s. 335.

Wcześniej klasztor otrzymał z tego tytułu 300 florenów od Kacpra Palczewskiego, następnie po śmierci Bartłomieja, syna Palczewskiego, Kacper, chcąc, aby jego córka Agnieszka miała prawo do dzierżawy sołectwa zygodowickiego, dopłacił do tej kwoty 200 florenów. Łączna suma 500 florenów miała być zapłacona w ciągu 12 lat. Prawo do dzierżawy przeszło po śmierci Bartłomieja na samego Kacpra, który później rozszerzył prawo dzierżawy sołectwa na swoją żonę i córki.

99 Ibidem, s. 336.

100 Ibidem.

101 Zob. ACM, rps nr 228, s. 1-59.

W latach 1566-1585 opat mogilski Marcin Białobrzeski musiał prowadzić liczne procesy z sołtysami owej wsi. Konflikt ten zapoczątkował spór z 1565 r., w którym to opat mogilski domagał się odszkodowania od sołtysa za bezprawne wycięcie lasu we wsiach Ryczów i Półwieś, które były jego własnością.

102 ACM, rps nr 26, s. 82-85v.

103 Z. Mog., nr 177, s. 162; Jan Palczowski był sołtysiem, kiedy klasztor mogilski zakupił Półwieś.

zatorskiego Janusza, z krewnymi pierwotnych właścicieli wsi Półwieś i Ryczów. Obydwie wsie były zadłużone, zniszczone i opuszczone. Po okresie zamętu, tj. w 1582 r., opat mogilski spłacił w kwocie 300 florenów prawnych właścicieli sołectwa z wyżej wymienionej wsi, tj. Andrzeja, Tomasza oraz Alberta Gradowskich¹⁰⁴. Ponadto odbudował zniszczone folwarki w Ryczowie i Woźnikach. Opat mogilski, ponownie wydzierżawiając w 1582 r. sołectwo we wsi Półwieś, wykluczył z niego sadzawkę większą, którą odkupił od byłego sołtysa w tym samym roku. W ramach rekompensaty cystersi dołączyli do wzmiankowanego sołectwa część własnościowej ziemi, tzw. starodawny Zar, który rozciągał się od wspomnianego stawu większego (będącego własnością klasztoru tynieckiego), zwanego łącząnskim, i obejmował pola, łąki i dwa ogrody zwane Maj i Koss, aż do granicy samego sołectwa¹⁰⁵. Na początku, kiedy urząd sołtysa sprawował Jan Palczowski, dochód z sołectwa w Półwsi wynosił 8 florenów płaconych na święto św. Marcina¹⁰⁶. Sołtysowi przysługiwało prawo do sprawowania jurysdykcji, posiadania własnego młyna, karczmy, gorzelni, kramu szewskiego oraz rzeźnickiego. Woda ze wspomnianej sadzawki większej wpływała do zbiornika wodnego, który zasiliał młyn cysterski. Do momentu nabycia przez cystersów mogilskich sołectwa w Półwsi wieś ta była zniszczona i wymagała odrestaurowania. Na ten cel opat mogilski przeznaczył kwotę 300 florenów¹⁰⁷. W roku 1582 wdowa po Piotrze Zborowskim, staroście krakowskim, Barbara Myszkowska zrzekła się prawa do arendy sołectwa we wsi Półwieś, którą nabyła po mężu. Prawa te nabył Piotr Zborowski jeszcze w 1575 r. od Michała i Stanisława Palczowskich¹⁰⁸.

W 1569 r. cystersi wydzierżawili wieś Ryczów Piotrowi Zborowskiemu, ówczesnemu palatynowi sandomierskiemu, na okres ośmiu lat. W ramach arendy Zborowski był zobowiązany płacić klasztorowi czynsz w wysokości 60 florenów oraz dostarczać mu drewno¹⁰⁹. W ciągu tego okresu wieś uległa zniszczeniu, gdyż zgodnie z treścią dokumentu z 1582 r. ówczesny opat mogilski Marcin Białobrzęski odbudował „wielki dom” w Ryczowie¹¹⁰. Na początku XVII w. klasztor musiał się borykać z problemem zbyt częstego wylewu Wisły, która zalewała łąny kmiece. W wyniku tego opat mogilski wydzierżawiał osobom poszkodowanym zastępcze grunty, w zamian za co dzierżawcy byli zobowiązani płacić klasztorowi czynsz¹¹¹.

Podsumowując, należy powiedzieć, że opactwo cystersów z Mogiły posiadało na terenie dawnego księstwa zatorskiego cztery wsie, tj. Ryczów (ok. 1302/1304 r.), Woźniki (1324 r.), Zygodowice (pomiędzy 1324-1329 r.) i Półwieś (po 1450 r.)¹¹². Tylko pierwsza z nich, tj. Ryczów, została przez nich założona (na tzw. surowym korzeniu), pozostałe wsie mnisi nabyli drogą kupna.

Zgodnie z przekazem Długosza na terenie wsi Woźniki znajdował się kościół parafialny pod wezwaniem Świętej Marii, który był własnością klasztoru mogilskiego¹¹³. Pierwsze wzmianki na

104 Ibidem, s. 165; ACM, rps nr 228, s. 47-48.

Spłacenie Grodowskich przez opata mogilskiego potwierdzają dokumenty z lat 1583 i 1585, które zawierają informację o tym, że opat mogilski wypłacił im 300 florenów.

105 Z. Mog., nr 177, s. 163.

106 Ibidem, s. 163.

107 Ibidem, s. 164.

108 ACM, rps nr 228, s. 46-47.

109 ACM, rps nr 233, s. 1-7.

110 Z. Mog., nr 175, s. 163.

111 ACM, rps. nr 29, s. 349-350.

Taki przywilej otrzymał w latach 1604, 1614 i 1621 Stanisław Wiśniowski, który został zobowiązany do płacenia klasztorowi mogilskiemu czynszu w wysokości 2 florenów w latach 1604 i 1621 oraz 4 florenów w 1621 r.

112 DLb III, s. 429-430.

Informacje na temat wsi klasztoru mogilskiego w powiecie wadowickim są wiarygodne i znajdują potwierdzenie w innych zachowanych przekazach źródłowych. Zgodnie z przepisami zawartymi w *Karcie miłości* z 1190 r. dobra ziemskie cystersów nie mogły graniczyć z dobrami innych zakonów i klasztorów. Musiały być oddalone od siebie przynajmniej o dwie mile galijskie, tj. 10,25 km. Klasztor złamał tę zasadę, gdyż jego dobra graniczyły w księstwie zatorskim z ziemiami klasztoru benedyktynów tynieckich; por. T. Manteuffel, *Rola cystersów w Polsce wieku XII*, „Przegląd Historyczny”, 1950, t. 41, s. 182; A.M. Wyrwa, *Cystersi. Geneza, duchowość, organizacja życia w zakonie (do XV wieku) i początki fundacji na ziemiach polskich*, w: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. ks. Daniel Olszewski, Kielce 1990, s. 25.

113 DLb III, s. 430.

temat tego kościoła pochodzą z dokumentu fundacyjnego 1242 r., w którym to książę Konrad zatwierdził fundację klasztoru Benedyktynów w Staniątkach. Mniszki uzyskały Woźniki wraz z tamtejszym kościołem od opata tynieckiego¹¹⁴. Teren ten był obszarem wpływów zarówno klasztoru mogińskiego, jak i klasztoru tynieckiego. Parafia w Woźnikach była jedną z najstarszych placówek religijnych na tym obszarze. Według Długosza znajdował się tam drewniany kościół pod wezwaniem św. Maryi Dziewicy. Dochody z powyższej parafii miała pobierać scholasteria krakowska w postaci dziesięciny snopowej i pieniężnej w wysokości 1 grzywny¹¹⁵. W roku 1329 r. doszło do jawnego sporu pomiędzy Stefanem, opatem mogińskim, a Michałem, opatem tynieckim. Obaj opaci zgłaszali pretensje do prawa patronatu kościoła w Woźnikach¹¹⁶. Spór ten miał rozstrzygnąć Michał, ówczesny kanonik i oficjał, wraz z sędziami sądu polubownego. Zgodnie z wyrokiem sądu prawo patronatu nad kościołem w Woźnikach wraz z ziemiami położonymi po lewej stronie rzeki Skawy, tj. położonymi pomiędzy Łączanami i Zajączkowicami, powyżej rzeki Wisły, wzdłuż drogi, która prowadziła do Ryczowa, miało przysługiwać opatowi mogińskiemu. Z kolei ziemie położone po prawej stronie rzeki Skawy były wliczone w majątek opata tynieckiego. W 1529 r. wysokość mesznego od kmieci woźnickich wynosiła 12 korców żyta i tyle samo owsa¹¹⁷. Zgodnie z porozumieniem zawartym w 1561 r. pomiędzy opatem Marcinem Białobrzeskim a proboszczem woźnickim Mateuszem Buczkowskim ustalono, że kmiecie są zobowiązani do płacenia dziesięciny kościelnej w kwocie 12 florenów, która miała być przekazywana parafii woźnickiej corocznie na święto św. Michała Archaniola¹¹⁸. Na mocy dokumentu z 1583 r. ustalono, że proboszczowi woźnickiemu będzie przysługiwało prawo do poboru mesznego z każdego łana kmiecego po 12 ćwiertni żyta i tyle samo owsa¹¹⁹. Po kolejnej wizytacji kościoła w Woźnikach, która miała miejsce w 1595 r., zanotowano, że kmiecie płacili meszne po 6 ćwiertni żyta i owsa¹²⁰. W roku 1611 r. miała miejsce kolejna wizytacja przeprowadzona przez archidiacona zatorskiego Piotra Skidzińskiego, podczas której odnotowano, że wysokość daniny z łana kmiecego wynosi 12 florenów, młynarz miał płacić 4 floreny, dodatkowo od każdego łana oddawano po korcu żyta i tyle samo owsa. Z kolei w roku 1663 wysokość płaconej daniny wzrosła do 70 korców żyta i owsa¹²¹. W 1679 r. ksiądz Błażej Szumerowicz, ówczesny komendarz woźnicki, odebrał w Zygodowicach dwie parcele należące do kościoła woźnickiego. Pierwsza znajdowała się na roli zwaną Malinowską w pobliżu rzeki. Na tym terenie wybudował się Andrzej Brzeski, który był zobowiązany do oddawania na rzecz kościoła woźnickiego co roku po 2 funty wosku przed świętem Zmartwychwstania Pańskiego, po 2 kapłony na święto św. Marcina, a także do odrabiania pańszczyzny w okresie żniw. Z drugiej parceli, której miejsca lokalizacji dokument nie podaje, pleban woźnicki również miał otrzymywać corocznie 2 funty wosku na Święta Wielkanocne. Ponadto wzmiankowany Andrzej Brzeski zobowiązał się do ogrodzenia znajdującego się na powyższy terenie ogrodu¹²². Niejednokrotnie z różnych przyczyn proboszcz woźnicki nie uzyskiwał w terminie przysługującej mu daniny. Najlepiej świadczy o tym dokument z 1683 r., w którym pleban woźnicki odbiera zatrzymany na okres 7 lat pobór mesznego. Wysokość zaległej daniny wynosiła 20 korców żyta i 4 korce owsa, od tego roku płacono plebanowi woźnickiemu po 7 korców żyta i owsa¹²³. W 1617 r. wysokość daniny z łana kmiecego wynosiła po 70 korców żyta i owsa, a pod koniec XVII w. zmalała ona do 30 korców żyta i takiej samej ilości owsa¹²⁴. Wielkość daniny kościelnej ulegała częstym zmianom, co zapewne związane było z ogólnym rozwojem danej wsi. Z kościołem parafialnym w Woźnikach były nieodzownie związane kościoły filiacyjne w Wadowicach, Zygodowicach i Ryczowie. Pod

114 Fragment tego dokumentu fundacyjnego z 1242 r. przytacza J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, op. cit., s. 63-65.

115 DLb II, s. 234.

116 K. Mog., nr ACM, rps nr 25, s. 86-88.

117 LR, s. 81.

118 AW, s.10-10v, 16v, 17.

119 Ibidem, s. 11-11v.

120 Ibidem, s. 12.

121 Ibidem, s. 14.

122 Ibidem, s. 14v-15.

123 Ibidem, s. 15.

124 Ibidem, s. 31.

koniec XVII w. roczny dochód kościoła woźnickiego z parafii w Woźnikach i Zygodowicach wynosił 43 zł i 54 gr¹²⁵.

Pierwsza wzmianka na temat wadowickiej wspólnoty kościelnej, która była wymieniona w składzie księstwa zatorskiego, pochodzi z 1325 r. i dotyczy wykazu rachunków poboru świętopietrza z powyższego kościoła¹²⁶. Następnie w 1328 r. kościół wadowicki jest określany jako kościół parafialny, który płacił 3 skojce¹²⁷. O Wadowicach wspomina również dokument z 1432 r., w którym to Żegota, dziedzic Radoczy, nadał wspomnianemu kościołowi łąkę położoną nad rzeką Skawą, należącą do klasztoru mogińskiego¹²⁸. Kościół wadowicki miał podlegać pod kościół parafialny w Mucharzu¹²⁹. W wyniku tego doszło do konfliktu pomiędzy proboszczami Adamem z Woźnik i Janem z Mucharza. Obydwaj księża rościli sobie prawa do patronowania kościołowi w Wadowicach. Ich spór został rozstrzygnięty przez sąd polubowny w 1335 r.¹³⁰ Ówczesny biskup krakowski Jan Grot potwierdził, iż powyższy spór rozsądzono na korzyść proboszcza woźnickiego¹³¹. Biskup podkreślił, że Wadowice należały do parafii woźnickiej od zamierzchłych czasów. Z pewnością było to konsekwencją nabycia przez cystersów wsi Woźniki w 1324 r., a także zrzeczenia się praw do niej przez brata Mikołaja, Wyszka, w 1328 r., o czym pisałam wcześniej. Samo przyłączenie Wadowic do kościoła parafialnego w Woźnikach zostało udokumentowane w rachunkach świętopietrza. W latach 1350-1351 została zamieszczona zapiska wspominająca tylko rektora wadowickiego¹³². Z kolei w latach 1373-1375 Wadowice zostały wymienione w spisie parafii wchodzących w skład księstwa zatorskiego¹³³. Rok później, tj. w 1336 r., ponownie potwierdzono, że kościół woźnicki jest kościołem parafialnym, któremu podlegał kościół filialny w Wadowicach¹³⁴. W wyniku tego połączono funkcję plebana woźnickiego i wadowickiego, a siedzibą proboszcza były Wadowice. Zamieszanie związane z przynależnością kościoła wadowickiego trwało przez dłuższy czas. Kwestia ta została ostatecznie uporządkowana dopiero w 1780 r. na mocy dokumentu wystawionego przez biskupa krakowskiego, Kajetana Sołtyka, w którym to oficjalnie odłączył on kościół wadowicki od woźnickiego¹³⁵. Biskup nakazał, żeby pleban wadowicki nie interesował się dochodami pochodzącymi z prebend woźnickich.

125 Ibidem, s. 34-34v.

126 Acta Camerae Apostolicae, dalej: ACA, vol. 1, red. J. Ptaśnik, w: MPV, t. 1, Cracoviae 1913, nr 139, s. 130.

Wadowice zostały tutaj wymienione jako filia kościoła w Mucharzu: *Summa 5 scot. Et XVIII den. Item de ecclesia de Wadowicz nichil habet quia filialis est ecclesie predictae de Much ar.*; G. Studnicki, *Wadowice. Parafia i kościół ofiarowania NMP. Rys historyczny*, Wadowice 1995 r., s. 3.

127 ACA, t. 1, nr 142, s. 301, widnieje tu następująca zapiska: *Item parochia ecclesie de Vadovicz solvit III scot. Cum dim.*; por. T. Graff, *Kultura religijna i intelektualna prowincji małopolskiej w późnym średniowieczu i w początkach doby nowożytnej na przykładzie Wadowic*, w: *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. W. Szymborski, J. Kozioł, Tarnów 2011, s. 209.

128 Z. Mog, nr 126, s. 113-114.

129 Zob. J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, *op. cit.*, s. 100.

Autor podaje, że Mucharz był odnotowany w 1325 r. jako wieś parafialna, której podlegał kościół filialny w Wadowicach.

130 ACM, rps nr 25, s. 97-99; zob. A. Nowakowski, *Z dziejów miasta i parafii Wadowice. Szkic historyczno-prawny*, Kraków 1985 r., s. 30-33; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zatorskim do końca XVI w.*, „Archiwum Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, 1997, t. 68, s. 236, 251-252, 258-259.

131 *Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej*, cz. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 41, s. 58-59; ACM, rps nr 25, s. 98-99, dokument ten potwierdza, że wzmiankowany kościół w Woźnikach jest kościołem parafialnym, zaś kościół w Wadowicach jest filią parafii woźnickiej, a nie kościoła w Mucharzu.

132 ACA, t. 2, nr 270, s. 330, znajduje się tutaj zapiska: *Rector ecclesie de Wadovicz nichil solvit, quia est filialis de Woznik.*; por. J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, w: *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, red. E. Kotowiecki, A. Nowakowski, G. Studnicki, Wadowice 1997, s. 31.

133 ACA, t. 9, s. 5, 25, znajduje się tutaj zapiska mówiąca o tym, że Wadowice były wymienione w spisie parafii dekanatu zatorskiego w Księdze kolektora Piotra syna Stefana, została ona oszacowana na bardzo niewielką kwotę 4 skojców (por. J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice...*, *op. cit.*, s. 30; T. Graff, *op. cit.*, s. 210, przyp. nr 22).

134 ACM, rps nr 25, s. 97-99; Lb III, s. 430, podaje, że kościół w Wadowicach jest filią kościoła macierzystego w Woźnikach, por. T. Graff, *op. cit.*, s. 209-210.

135 AW, s. 70, podaje: *A że od zapamiętałego czasu plebani woźniccy przy kościele woźnickim nie rezydowali, ale przy kościele wadowickim, jako terażniejszy Jegomość Krassowski [- -] i owszem by sobie miał nakazane kościoła w Wadowicach i tam na zawsze mieszkał i dochodami kościoła wadowickiego kontentował się.* Zob. T. Graff, *op. cit.*, s. 211-212.

Informację na temat kościoła w Zygodowicach podał nam Długosz, pisząc, że wieś ta podlega pod parafię w Woźnikach. Położona była nad strumykiem Othuska i wraz z parafią woźnicką przynależała do klasztoru mogińskiego¹³⁶. Biskup krakowski uzyskiwał z tej parafii dochód w postaci ¼ grzywny z łana kmiecego. Ponadto proboszczowi przysługiwało prawo do poboru mesznego. Od każdego łana pobierano po jednym korcu żyta i owca¹³⁷. Znajdująca się tutaj parafia była bardzo uboga, na co wskazuje fakt, że nie została wymieniona w dokumencie świętopietrza. Niedługo po tej dacie, tj. 1325 r., przestała istnieć¹³⁸. Wysokość świadczonej daniny kościelnej ulegała przez cały czas zmianie, np. w 1583 r. wynosiła ona od każdego łana kmiecego 12 ćwiertni żyta i owsa¹³⁹, w 1663 r. znowu po jednym korcu żyta i owsa¹⁴⁰, a w 1698 r. wynosiła po 1 korcu żyta i 2 owsa. Ponadto z dóbr, które zostały odebrane kościołowi woźnickiemu w 1679 r., ich właściciel, tj. Jan Przyłęcki, był zobowiązany zapłacić plebanowi woźnickiemu coroczny czynsz w wysokości 12 zł, a także został zobligowany do naprawy dachu na kościele w Woźnikach¹⁴¹.

Na terenie wsi Ryczów zbudowano kościół¹⁴² pod wezwaniem św. Krzyża. Podlegała pod niego wieś Półwieś, która nie posiadała własnego kościoła parafialnego¹⁴³. Podobnie jak w przypadku wsi Zygodowice biskup krakowski pobierał z powyższej wsi dziesięcinę w kwocie ¼ grzywny od każdego łana. Ponadto proboszczowi woźnickiemu (nie ryczowskiemu) przysługiwało prawo do poboru mesznego z powyższej wsi, po jednym korcu żyta i owsa z każdego łana kmiecego¹⁴⁴. W roku 1529 wysokość mesznego z powyższej wsi, które pobierał proboszcz woźnicki, wynosiła 13 korców żyta i tyle samo owsa¹⁴⁵. W roku 1583 r. wysokość mesznego wzrosła do 12 ćwiertni żyta i owsa¹⁴⁶. Po wizytacji przeprowadzonej w 1595 r. odnotowano, że z powyższej wsi proboszcz woźnicki uzyskiwał meszne w wysokości 15 korców żyta i owsa¹⁴⁷. W późniejszym okresie wysokość tej daniny wzrosła, co potwierdzają akta wizytacji z 1663 r., i wynosiła ona po 70 korców żyta i owsa z łana kmiecego¹⁴⁸. Wysokość mesznego z Ryczowa było znacznie wyższe od tego ze wsi Zygodowice i Półwieś, z których oddawano po 1 korcu żyta i owsa¹⁴⁹. W 1686 r. kmiecie ze wsi Ryczów byli zobowiązani do oddawania proboszczowi woźnickiemu po 7 korców żyta i owsa¹⁵⁰. Brak wzmianki na temat proboszcza ryczowskiego wskazuje, że wieś ta nie posiadała samodzielnej parafii. Należy tutaj podkreślić dużą rolę cystersów w chrystianizacji wsi poprzez przejmowanie probostw wiejskich. Zważywszy na to, że kościoły te podlegały bezpośrednio opactwu mogińskiemu, cystersi wprowadzili do nich swoją liturgię.

Ze względu na to, że cystersi mogińscy posiadali prawo do sprawowania patronatu nad kościołem woźnickim, starali się o wcielenie tej parafii do klasztoru, co zwiększyłoby ich dochody. Takie prawo nabyli cystersi dzięki bulli papieża Bonifacego IX z 1400 r.¹⁵¹ Na mocy tego dokumentu cystersi uzyskali prawo do wcielenia parafii w Prandocinie i Woźnikach do klasztoru mogińskiego. W niej też została zamieszczona informacja na temat wysokości dochodu, który miał uzyskiwać klasztor z każdej parafii. Zgodnie z treścią bulli szacowany dochód nie przekraczał kwoty 50 grzywien¹⁵². Wystawiona w 1430 r. przez papieża Marcina V bulla powieliła informacje zawarte we wcześniejszej bulli¹⁵³. Na podstawie zachowanego kwitu z 1433 r. widać można

136 DLb II, s. 134; ibidem, III, s. 430.

137 DLb II, s. 234; AW, s. 9v.

138 J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, op. cit., s. 100.

139 AW, s. 11-11v.

140 AW, s. 13.

141 Ibidem, s. 18.

142 Prawdopodobnie była to tylko kaplica, zob. AW, s. 12.

143 DLb III, s. 429.

144 DLb II, s. 234; ibidem, AW, s. 9v.

145 LR, s. 81.

146 AW, s. 11-11v.

147 Ibidem, s. 12v.

148 Ibidem, s. 13.

149 Ibidem, s. 13v-14.

150 Ibidem, s. 15v.

151 Z. Mog., nr 106, s. 90.

152 Ibidem, s. 90.

153 Z. Mog., nr 125, s. 111, dokument ten zachował się w odpisie z 1433, zob. ACM, rps nr 25, s. 261-166.

stwierdzić, że ówczesny dochód klasztoru nie był określany jako wyższy niż 50 grzywien¹⁵⁴. Kwestię rzeczywistego dochodu klasztoru rozpatrywano również na soborze bazylejskim, który odbył się w latach 1431-1437. Zakładano, że dochód ten miał być niższy niż 150 grzywien¹⁵⁵. Posłowie ówczesnego biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego przedstawili na obradach soboru bazylejskiego wyniki swojej pracy. Oszacowali oni wysokość dochodu, który miał uzyskiwać konwent mogiński, na 70 grzywien¹⁵⁶. Z pewnością musiał on być zaniżony. W związku z tym wysokość przychodów cystersów była w rzeczywistości wyższa od tych, które oficjalnie podawał klasztor mogiński. Tego typu zabiegi były czymś normalnym, ponieważ z uzyskiwanego przychodu klasztor musiał oddawać część zysków do kapituły generalnej¹⁵⁷. Dla porównania dochód z kościoła prandocińskiego w 1513 r. wynosił 8 grzywien¹⁵⁸. Porównując ze sobą treść obydwóch bulli, można ewidentnie stwierdzić, że prawdopodobnie z polecenia papieża Marcina V kolejni opaci ukrywali przez okres 30 lat jego rzeczywistą wielkość. Ponadto klasztor bardzo często zaniebował obowiązkiem obsadzania wolnych probostw w swoich kościołach. Jako przykład można przytoczyć tutaj dokument z 1498 r., w którym Fryderyk, konsystorz krakowski, a nie opat mogiński mianuje Mikołaja Zembrzyckiego na proboszcza w Wadowicach¹⁵⁹.

Wsie cysterskie w księstwie zatorskim, tj. Ryczów, Woźniki, Zygodowice oraz Półwieś, były położone blisko siebie. Można zauważyć, że ich majątek ziemski w tym powiecie był niewielki w stosunku do ogólnej liczby posiadanych przez klasztor wsi, z których większość była ulokowana w okolicach opactwa. Podstawowym źródłem, które całościowo obejmują tematykę własności klasztornej, jest *Księga uposażeń diecezji krakowskiej* pióra Długosza¹⁶⁰. Wykazał on, że na terenie księstwa zatorskiego cystersi mogińscy posiadali cztery wsie. Jako pierwszą wymienił Ryczów. Na jej terenie znajdowały się jeden folwark klasztorny, karczma, młyn oraz ogród. Chłopi, którzy zamieszkiwali ową wieś, byli zobowiązani do płacenia opatowi mogińskiemu dziesięciny w wysokości 12 grzywien¹⁶¹. Ponadto ciążył na nich obowiązek odrabiania pańszczyzny, powabu i osepu. W ramach daniny w naturze kmiecie oddawali na rzecz klasztoru jaja, drób oraz sery¹⁶². W *Księdze dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 r.* Długosz podał, że wysokość czynszu z powyższej wsi wynosiła 3½ grzywny i 7½ grosza¹⁶³. Na podstawie informacji, które podał nam Długosz, nie jesteśmy w stanie zbyt wiele powiedzieć na temat wielkości wspomnianego folwarku, liczby chłopów folwarcznych oraz wysokości daniny uiszczanej w pieniądzu i naturalnej. Naszą wiedzę w tym zakresie poszerza zachowany rękopis, do którego został dołączony inwentarz z 1625 r. zawierający m.in. informacje na temat wsi Ryczów, Woźniki, Zygodowice oraz Półwieś¹⁶⁴. Na jego podstawie wiemy, że w skład folwarku wchodził następujący chłopów: 14 kmieci, 6 zagrodników, 4 chałupników, 1 komornik, 1 młynarz, 1 karczmarz¹⁶⁵. Ponadto chłopów byli zobowiązani do opłaty stróży w wysokości 1 grzywny i 10 groszy oraz odrabiania pańszczyzny w

154 ACM, rps nr 25, s. 265.

155 ACM, rps nr 27, s. 27.

156 Ibidem, s. 37.

157 A.M. Wyrwa, *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu.*, w: *Monasticon Cisteriense Poloniae, op. cit.*, t. 1, Poznań 1999, s. 34.

158 Z. Mog., nr 125, s. 113.

Wysokość tego czynszu policzył Jan Konarski, ówczesny biskup krakowski, jego zdaniem dochód ten nie był większy niż 50 grzywien.

159 ACM, rps nr 25, s. 475v-480v; nominacji kolejnych proboszczów dokonywali konsystorzy krakowscy, a nie opaci mogińscy, zob. Z. Mog., nr 106, s. 91; precedens ten poświadczają dokumenty z lat 1498, 1543, 1614, 1629 w przypadku Wadowic, 1555 w przypadku Woźnik.

160 DLb III, s. 420-436.

161 Zob. A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580*, Warszawa 1960, s. 59-61.

Zdaniem autora wysokość dziesięciny pieniężnej była uzależniona od wielkości folwarku, w związku z czym można na jej podstawie szacować wielkość danego folwarku.

162 DLb III, s. 429.

163 LR, s. 81.

Od karczmarzy ze wsi Ryczów i Woźniki pobierano 4 gr.

164 ACM, rps nr 29, s. 98-109.

165 Ibidem, s. 98-103.

wymiarze dwóch dni w tygodniu¹⁶⁶. Z opisu inwentarza dodatkowo uzyskujemy jeszcze informację o tym, że na terenie wsi Ryczów prosperował poza karczmą i młynem również browar¹⁶⁷. Ponadto ludność poddańcza była zobowiązana do płacenia daniny w postaci kogutów i dwojga cieląt, a także korców zboża¹⁶⁸.

Podobne informacje zostały zawarte przy opisie wsi Woźniki. Długosz podaje, że na jej terenie znajdowały się jeden folwark klasztorny, karczma, ogród oraz młyn położony na rzece Skawie. Tamtejsza ludność kmiecia była zobowiązana do pracy pańszczyźnianej, a także do odrobienia ciężarów w postaci powabu i osepu. Ze wszystkich pól chłopci musieli świadczyć dziesięcinę naturalną (jaja, drób i sery), snopową i konopną. Kmiecie byli również zobowiązani do płacenia co roku dziesięciny w wysokości 2 grzywien¹⁶⁹. W 1529 r. wysokość tej dziesięciny wynosiła 3 grzywny i 19 groszy¹⁷⁰. Inwentarz wsi Woźniki z 1625 r. podaje informację na temat wysokości daniny naturalnej. Każdy kmieć był zobowiązany do oddawania na rzecz klasztoru daniny w postaci jaj, drobiu oraz owsa. Na podstawie inwentarza z lat 1560-1566 wiemy, że wielkość daniny wynosiła od 8 do 13 kop jaj, od 2 do 3 kogutów i 2 cieląt, z kolei w przypadku owsa wielkość ta wahała się od 2 do 10 korców¹⁷¹. Ponadto chłopci byli zobowiązani do opłacania stróży w kwocie 1 grzywny. W skład wspomnianego wyżej folwarku wchodziło 16 kmieci, 8 zagrodników i 1 młynarz¹⁷². Inwentarz ten potwierdza występowanie w owej wsi karczmy i młyna, nie podaje zaś żadnych danych na temat wymiaru pańszczyzny.

We wsi Zygodowice również znajdowały się jeden folwark, karczma, ogród oraz młyn. Długosz wspominał, że na terenie tej wsi kmiecie posiadali majątek ziemski w liczbie 50 łanów¹⁷³. Byli oni zobowiązani do pracy pańszczyźnianej, a także nałożono na nich obowiązek świadczenia powabu i osepu. W ramach daniny pańszczyźnianej oddawali klasztorowi mogilskiemu określoną ilość jaj, drobiu oraz sera¹⁷⁴. W *Księdze dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* znajduje się zapiska mówiąca o tym, że z całej wsi płacono łącznie 12 gr¹⁷⁵. W porównaniu z Ryczowem i Woźnikami wysokość tej opłaty była dość niska. Inwentarz wsi Zygodowice z 1625 r. zawiera tylko informację na temat wymiaru daniny naturalnej. Zgodnie z nią chłopci oddawali klasztorowi mogilskiemu od 10 do 12 kop jaj, od 2 do 16 sztuk bydła oraz od 1 do 2 korców owsa¹⁷⁶. Dodatkowo chłopci byli zobowiązani do opłacania stróży w kwocie 1 grzywny. Nie mamy żadnych informacji na temat liczby zagrodników, chałupników oraz komorników, a także wymiaru pańszczyzny.

Ostatnią wsią, którą wymienia Długosz w *Księdze uposażeń diecezji krakowskiej*, jest Półwieś. Podaje, że na jej terenie znajdowały się jeden folwark, karczma, ogród oraz młyn. Tamtejsi kmiecie byli zobowiązani do odrabiania pańszczyzny, świadczenia powabu i osepu. Ponadto musieli składać klasztorowi daninę naturalną w postaci jaj, drobiu oraz sera. W 1529 r. kmiecie płacili dziesięcinę w wysokości 1 grzywny¹⁷⁷. Na podstawie inwentarza ze wsi Półwieś z 1625 r. wiemy, że na terenie wspomnianego folwarku było 6 zagrodników, 5 chałupników, 1 komornik i 3 bezrolnych kmieci. W ramach daniny naturalnej tamtejsi chłopci byli zobowiązani do oddawania na rzecz klasztoru 60 jaj, 16 sztuk bydła oraz 6 korców owsa. Chłopci byli również zobowiązani do opłaty stróży w kwocie 40 gr. W ramach pańszczyzny musieli pracować przez 2 dni w tygodniu na

166 Ibidem, s. 103. Szerzej na temat powinności chłopskich zob.. K. Modzelewski, *Chłopi...*, *op. cit.*, s. 62-96, 193-216; szerzej na temat chłopów w dobrach klasztornych zob. W. Urban, *Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w.*, Kraków 1959, s. 70-78.

167 ACM, rps nr 29, s. 99.

168 Ibidem.

169 DLb III, s. 430.

170 LR, s. 81.

Dodatkowo od dwóch kmieci pobierano dziesięcinę w wysokości 32 gr.

171 ACM, rps nr 29, s. 67-69.

172 Ibidem, s. 105-107.

173 Na temat wielkość folwarków zob. A. Wyczański, *op. cit.*, s. 84-86.

174 DLb III, s. 430.

175 LR, s. 81.

176 ACM, rps nr 29, s. 107-108.

177 LR, s. 93.

folwarku klasztornym¹⁷⁸.

Dla XVI w. dysponujemy rejestrami poborowymi, które w przeciwieństwie do przytoczonych powyżej inwentarzy podają więcej danych na temat liczby chłopów we wsiach klasztornych. Rejestry te zawierają opisy Ryczowa, Woźnik, Zygodowic i Półwi, co stwarza możliwość porównania danych z tym, co podaje Długosz, oraz zweryfikowania ich wiarygodności względem inwentarzy klasztornych z lat 1560-1566 i 1625.

Tabela 1

Areał rolny, zagrodnicy, komornicy i inni we wsiach klasztornych w 1570 r.

Wsie	Łany kmiece	Zagrodnicy	Komornicy	Inne
Ryczów	6 1/2	4	2	Karczmarz, szynk gorzałki
Woźniki	5 1/2	2	2	Karczmarz, szynk gorzałki
Zygodowice	3	-	1	-
Półwieś	3	-	1	-

Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych, dalej: AGAD, dz. I, sygn. nr 102, f. 107-107v

Tabela 2

Areał rolny, zagrodnicy, komornicy i inni we wsiach klasztornych w 1589 r.

Wsie	Łany kmiece	Zagrodnicy	Komornicy	Inne
Ryczów	6 1/2	8	9	Karczmarz, szynk gorzałki, duda
Woźniki	7 1/4	6	6	Karczmarz, szynk gorzałki
Zygodowice	3	3	1	-
Półwieś	5	2	4	-

Źródło: AGAD, dz. I, sygn. nr 127, s. 228-228v

Tabela 3

Areał rolny, zagrodnicy, komornicy i inni we wsiach klasztornych w 1593 r.

Wsie	Łany kmiece	Zagrodnicy	Komornicy	Inne
Ryczów	6 1/2	8	9	Karczmarz, szynk gorzałki, młyn, duda
Woźniki	7 1/4	6	6	Karczmarz, szynk gorzałki
Zygodowice	3	3	1	-
Półwieś	5	2	4	Karczmarz, szynk gorzałki, młyn

Źródło: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, dalej: AUJ, rps nr 5943, s. 3v-4.

Tabela 4

Areał rolny, zagrodnicy, komornicy i inni we wsiach klasztornych w 1595 r.

Wsie	Łany kmiece	Zagrodnicy	Komornicy	Inne
Ryczów	6 1/2	8	9	Karczmarz, szynk

¹⁷⁸ Ibidem, s. 104-105.

				gorzałki, duda
Woźniki	7	6	7	Karczmarz, rolnicy karczemni, szynk gorzałki
Zygodowice	3	3	4	Karczmarz, szynk gorzałki, młyn
Półwieś	5	2	4	Karczmarz, szynk gorzałki

Źródło: BCzart, rps nr 329, s. 103-103v

Po dokonaniu powyższego zestawienia widać, że różnica pomiędzy inwentarzami a rejestrami jest nieznaczna. Liczby zagrodników i komorników prawie się ze sobą pokrywają. Opis inwentarza jest dokładniejszy, ponieważ prezentuje on szerszą kategorię ludności wiejskiej. Podaje informacje na temat występowania ludności kmiecej we wsiach Ryczów, Woźniki oraz Półwieś. Ponadto wyróżnia on jeszcze kategorię chałupników, o których rejestr nic nie wspomina. Cenne są tutaj dane na temat wsi Zygodowice, ponieważ inwentarze klasztorne nie podają żadnych informacji na temat chłopów folwarcznych z tej wsi. Długosz w opisie wsi Zygodowice podał, że tamtejszy folwark składał z 50 łąnów kmiecych, czego nie potwierdzają przytoczone powyżej rejestry. Inwentarze klasztorne poza wymiarem czynszu nie podają żadnych informacji na temat wielkości łąnów kmiecych. W związku z tym rejestry poborowe stanowią cenne źródło, poszerzając nasz stan wiedzy na temat wielkości łąnów kmiecych.

Dodatkowo inwentarz z 1625 r. zawiera spis inwentarza żywego znajdującego się w folwarkach wsi Ryczów i Woźniki. Niestety nie dysponujemy takimi danymi w przypadku wsi Zygodowice i Półwieś. Informacje na ich temat są fragmentaryczne i dotyczą głównie wyliczania rodzajów i wysokości ciężarów, które płaciła ludność chłopska.

Tabela nr 5

Inwentarz żywy w folwarkach opactwa mogińskiego w 1625 r. według inwentarz klasztornego

Zwierzęta hodowlane	Ryczów	Woźniki
1. krowy	34	30
2. jałowice	9	5
3. woły robocze (młode)	10	-
4. cielęta	3	7
5. byki	1	1
6. trzoda chlewna	21	22
7. gęsi	30	46
8. kury	-	60
9. indyki	6	7
10. kaczki	-	32

Źródło: ACM, rps nr 29.

Na podstawie powyższego zestawienia widać, że folwark woźnicki dysponował większym inwentarzem żywym niż ryczowski. Liczba bydła rogatego w obydwóch folwarkach była do siebie zbliżona, w Ryczowie wynosiła 57, a w Woźnikach 53. W gospodarstwie hodowlanym najważniejsze były krowy mleczne, a dopiero w dalszej kolejności jałowki, woły i cielęta, które były hodowane głównie do celów rzeźniczych. W lasach dębowych i bukowych wypasano trzodę

chlewną¹⁷⁹. Folwark ryczowski był uboży, jeżeli chodzi o liczbę posiadanego drobiu, nie odnotowano w nim występowania kur i kaczek, natomiast w przypadku folwarku woźnickiego inwentarz nie wymienił wołów roboczych¹⁸⁰. W żadnym z owych folwarków nie hodowano kóz i owiec.

Tabela nr 6

Wykaz liczby karczm, młynów, gorzelni, browarni i stawów we wsiach klasztornych XV-XVII w.

Wsie	Karczmy	Młyny	Gorzelnie	Browar	Stawy
Ryczów	1	1	1	1	5
Woźniki	1	1	1	-	1
Zygodowice	1	1	1	1	2
Półwieś	1	1	1	-	-

Źródła: DLb III, s. 429-430; ACM, rps. nr 29, s. 1-109; AGAD, dz. I, sygn. nr 102, f. 107-107v, nr 127, s. 228-228v; AUJ, rps nr 5943, s. 3v-4; BCzart, rps nr 329, s. 103-103v; AW, dekret biskupa Kajetana Sołtyka z 1780 r, s.14-14v

Należałoby zadać obie pytanie, w jakim stopniu mnisi mogilscy przyczynili się do podniesienia gospodarczego poziomu tej części księstwa zatorskiego. Trzeba jednoznacznie stwierdzić, że majątki ziemskie cystersów zlokalizowane na terenie owego księstwa był dobrze zagospodarowane. Każda z powyższych wsi posiadała folwark, młyn¹⁸¹, karczmę, gorzelnię oraz ogród. Dodatkowo we wsi Ryczów źródła odnotowały występowanie browaru i stawów, a w przypadku wsi Woźniki tylko stawu. Na podstawie wzmianek na temat ogrodów można uznać, że w folwarkach klasztornych rozwijały się warzywnictwo i sadownictwo¹⁸². Sprzyjające warunki topograficzne umożliwiły zakładanie młynów i stawów rybnych¹⁸³. Występowanie młynów zbożowych i licznych stawów rybnych wskazuje na to, że cystersi stawiali na rozwój gospodarki rolno-hodowlanej. Ponadto braciszki rozwijali gałęzie gospodarki własnej, czego dowodem były występujące w ich folwarkach gorzelnie i browar. Produkowane piwo było sprzedawane w miejscowych karczmach. W *księdze dochodów beneficjum diecezji krakowskiej z 1529 r.* została zamieszczona zbiorcza informacja na temat wysokości dochodu, jaki uzyskiwał opat mogilski z Ryczowa, Woźnik, Zygodowic i Półwi. Zgodnie z tym zapisem cystersi mogilscy uzyskiwali ze wszystkich czterech wsi coroczny czynsz w wysokości 31 grzywien¹⁸⁴. Niestety nie dysponujemy innym źródłem z tego okresu, które podawałoby wysokość czynszu dla każdej z tych wsi. Dopiero inwentarz klasztorny z lat 1560-1566 wymienia wysokość czynszu dla każdej wsi z osobna. Ze wsi Ryczów opat mogilski uzyskiwał 5 zł i 29 gr¹⁸⁵, z Woźnik 16 zł i 16 gr¹⁸⁶, z Zygodowic 9 zł i 24

179 Zob, A. Wyczański, *op. cit.*, s. 57.

Autor podkreśla rolę lasów w gospodarce hodowlanej, we wspomnianych lasach wypasano bydło, a szczególnie świnie, które były w głównej mierze żywione żołądziami, często również wynajmowano pastwiska dla świń w lasach.

180 *Ibidem*, s. 68-70.

Zdaniem autora na podstawie wielkości inwentarza żywego można oszacować wielkość danego folwarku.

181 Szerzej na ten temat zob. A. Baran, *Młyny w dobrach wiejskich opactwa cystersów w Mogile (XV-XVIII w.)*, „Studia Historyczne” (w druku).

182 Na terenie księstwa oświęcimskiego dominowała uprawa: kapusty, rzepy, pietruszki, maku, szpinaku oraz cebuli, por., J. Rajman, *Księstwo oświęcimskie...*, *op. cit.*, s. 72.

183 Rola stawów była znacząca za względu na to, że zaopatrywały one klasztorną kuchnię w ryby, por. L. Moulin, *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X-XV wiek)*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1986, s. 58-59; J. Rajman, *Księstwo oświęcimskie...*, *op. cit.*, s. 73 (autor podkreśla, że na terenie księstwa oświęcimskiego dominującą gałęzią gospodarki było rybołówstwo).

184 LR, s. 236.

185 ACM, rps nr 29, s. 71; M. Zdanek, *Dochodowość majątku klasztoru cystersów w Mogile w połowie XVI w. na podstawie inwentarza dóbr z lat 1560-1566*, w: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013, s. 265, 268 (autor policzył, że dochód netto z folwarku ryczowskiego w 1560 r. wynosił 293 zł i 20 gr).

186 ACM, rps nr 29, s. 65-66.

gr¹⁸⁷, a z Półwsi 5 zł i 4 gr.¹⁸⁸. Ewidentnie widać, że najbardziej dochodową wsią klasztorną były Woźniki.

187 Ibidem, s. 64.

188 Ibidem, s. 72.

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

S. Kielczewski, *Historia Clarae Tumbae*, sygn. 3652.III

Żywoty opatów mogińskich do XVII w. dedykowane Janowi Węzykowi, sygn. 3062.IV

BIBLIOTEKA NAUKOWA PAN i PAU W KRAKOWIE

rps nr 1890

ARCHIWUM OPACTWA CYSTERSÓW W MOGILE

sygn. 25, księga klasztoru Jasnej Mogiły, przywileje, nadania, odpis dokumentów z okresu 1220 r. – 12.01.1784 r.

sygn. 26, kopiariusze przywilejów klasztoru mogińskiego z okresu 1222 r. – 10.01.1583 r.

sygn. 27, kopie bulli papieskich z lat 1302-1447

sygn. 29, inwentarze z lat 1560-1689

sygn. 228, akta dotyczące procesu klasztoru mogińskiego z Marcinem sołtysem o czynsze i robocizny z sołectwa w Półwi, zatargi z Palczowskim Stanisławem z okresu 1566 r. – 07.01.1585 r.

sygn. 233, akta wsi Ryczów, zatargi graniczne z Palczowskimi z Brzeźnicy z lat 1569, 26.11-09.07 1749 r.

ARCHIWUM PARAFII OFIAROWANIA NMP W WADOWICACH

Dekret biskupa Kajetana Sołtyka z 1780 r.

ARCHIWUM OPACTWA BENEDYKTYNÓW W TYŃCU

Katalog Tyniecki, sygn. 51

Źródła drukowane

Acta Camerae Apostolicae, vol. 1, red. J. Ptaśnik, w: MPV, t. 1, Cracoviae 1913.

Acta Camerae Apostolicae, vol. 2, red. J. Ptaśnik, w: MPV, t. 2, Cracoviae 1913.

Acta Camerae Apostolicae, vol. 3, wyd. S. Szczur, w: MPV, t. 9, Cracoviae 1944.

Chronicon monasterii Claratumberis Ordinis Cisterciensis, wyd. W. Kętrzyński, MPH 6, Lwów 1893, s. 429-480.

Excerpta et libro mortuorum monasterii Mogilensis ordinis Cisterciensis, wyd. W. Kętrzyński, MPH 5, Lwów 1888, s. 806-816.

J. Długosz, *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. II, Kraków 1864.

J. Długosz, *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. III, Kraków 1864.

Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej, cz. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965.

Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego przy Krakowie, wyd. E. Janota, Kraków 1865.

Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529, wyd. Zofia Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

Literatura

Baran A., *Młyny w dobrach wiejskich opactwa cystersów w Mogile (XV-XVIII w.)*, „Studia Historyczne” (w druku).

Borkowska M., *Benedyktynki*, w: *Zakony benedyktyńskie w Polsce*, Tyniec 1981, s. 143-184.

Buczek K., *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław-Kraków 1958.

Bujak F., *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001.

Chachaj J., *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zatorskim do końca XVI w.*, „Archiwum Bibliotek i Muzeów Kościelnych”, 1997, t. 68, s. 236-259.

Chłopocka H., *Fundacje cysterskie w Polsce średniowiecznej w poglądach historiografii polskiej*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 9-24.

Chłopocka H., *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII-XIV w.*, Poznań 1953.

- Dąbrowski H., *Rozwój gospodarki rolnej w Polsce od XII do poł. XIV wieku*, w: *idem, Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego*, Wrocław 1962, t. 5, z. 1. Dobosz J., *Cystersi małopolscy w gospodarce i kulturze polski w XIII w.*, „Rocznik Bocheński”, 2001, t. V, s. 49-56.
- Dobosz J., *Działalność gospodarza cystersów na ziemiach polskich – zarys problemu*, w: *Monasticon Cisteriense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. I, Poznań 1999, s. 189-212.
- Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. II, Lublin 1976.
- Epperlein S., *Mit fundacyjny niemieckich klasztorów a relacja mnicha lubiąskiego z XIV wieku*, „Przegląd Historyczny”, 1967, z. 4, s. 587-603.
- Gorczyński A., *Pogląd na położenie Mogiły*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, Kraków 1867, s. 1-4.
- Graff T., *Kultura religijna i intelektualna prowincji małopolskiej w późnym średniowieczu i w początkach doby nowożytnej na przykładzie Wadowic*, w: *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. W. Szymborski, J. Koziół, Tarnów 2011, s. 207-221.
- Hoszowski H., *Poczet opatów mogiłskich*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, Kraków 1867, s. 89-167.
- Jażdżewski J.J., *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1992.
- Kaczmarek M., *Udział klasztorów cysterskich w XIII-wiecznej modernizacji Śląska. Doświadczenia i perspektywy badawcze*, Toruń 2000, t. II, cz. I, s. 135-149.
- Kawka T., Leszczyński L., *Kacice-Mogiła*, w: *Monasticon Cisteriense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. II, Poznań 1999, s. 98-112.
- Kłoczowski J., *Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*, Kraków 2010.
- Korta W., *Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do poł. XIII w.*, Wrocław 1964.
- Kozłowski R., *Rozwój uposażenia klasztoru cysterskiego w Byszewie (Koronowie)*, Bydgoszcz 1972.
- Kumor S., *Początki organizacji dekanalnej na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 1960, t. 7, z. 2, s. 89-101.
- Labuda G., *Szkice historyczne XI wieku. Początki klasztoru benedyktynów w Tyńcu*, „Studia Źródłoznawcze”, 1994, t. 35, s. 23-64.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Łączany*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. III, z. IV, Kraków 2003, s. 881-883.
- Łuszczkiewicz W., *Monografia Mogiły*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, Kraków 1867, s. 27-72.
- Małecki J., *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*, Warszawa 1963. Manteuffel T., *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa 1955.
- Manteuffel T., *Rola cystersów w Polsce wieku XII*, „Przegląd Historyczny”, 1950, t. 41, s. 180-202.
- Mischke W., *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Sesja naukowa w Toruniu 13-15.X. 1994*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1995, r. 43, nr 3, s. 405-413.
- Modzelewski K., *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987.
- Modzelewski K., *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII wiek*, Poznań 2002.
- Modzelewski K., *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1961, R. IX, nr 4, s. 703-739.
- Mostowik P., *Z dziejów księstwa oświęcimskiego i zatorskiego XII-XVI w.*, Toruń 2005. Moulin L., *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X-XV wiek)*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1986.
- Nowakowski A., *Z dziejów miasta i parafii Wadowice. Szkic historyczno-prawny*, Kraków 1985.
- Prokop P.K., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002.
- Rajman J., *Jamielnica. Wieś i klasztor cysterski na Górnym Śląsku*, Katowice 1995.
- Rajman J., *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków 1993.
- Rajman J., *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004.

- Rajman J., *Księstwo oświęcimskie. Zarys dziejów i postulaty badawcze*, w: *Osviencimiensis. Kroniki Zamkowe*, red. W. Oleś, D. Mleczko, Oświęcim 2013, s. 4-83.
- Rajman J., *Od średniowiecza do upadku I Rzeczypospolitej*, w: *Historia Czeladzi*, red. J. Drabina, t. I, Czeladź 2012, s. 75-200.
- Rajman J., *Pogranicze śląsko-malopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998.
- Rajman J., *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, w: *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, red. E. Kotowiecki, A. Nowakowski, G. Studnicki, Wadowice 1997, s. 43-63.
- Rokosz M., *Pulchrum patriae clenodium et fortis contra hostiles insidias muniment. Kilka uwag o czynniku geograficznym w dziejach opactwa tynieckiego*, w: *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu*, red. K. Żurowska, Wawel-Tyniec 1994, s. 59-70.
- Rybandt S., *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław 1977.
- Seredyński H., *Uposażenie klasztoru cystersów w Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, Kraków 1867, s. 75-86.
- Sikora F., *Bachowice*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. I, z. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 11-12.
- Sikora F., *Chrzastowice*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. I, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 383-385.
- Sikora F., *Graboszyce*, w: SHG, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski (i inni), cz. II, z. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989, s. 30-31.
- Studnicki G., *Wadowice. Parafia i kościół ofiarowania NMP. Rys historyczny*, Wadowice 1995.
- Szujski J., *Wiadomość historyczna o Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile*, Kraków 1867, s. 7-24.
- Trawkowski S., *Gospodarka wiejskiej własności cysterskiej na Dolny Śląsku w XIII w.*, Warszawa 1959.
- Ulanowski B., *O założeniu i wyposażeniu klasztoru benedyktynek w Staniątkach*, „Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny”, seria II, t. 3, Kraków 1862, s. 1-131.
- Wielgosz S., *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964.
- Wyczański A., *Studia nad folwarkiem w Polsce w latach 1500-1580*, Warszawa 1960.
- Wyrwa A.M., *Cystersi. Geneza, duchowość, organizacja życia w zakonie (do XV wieku) i początki fundacji na ziemiach polskich*, w: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. D. Olszewski, Kielce 1990, s. 11-39.
- Wyrwa A.M., *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*, w: *Monasticon Cisteriense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, t. 1, Poznań 1999, s. 27-53.
- Zawadzka J., *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 1958, t. 7, s. 123-148.
- Zdanek M., *W sprawie procesu fundacyjnego opactwa w Mogile*, „Nasza Przeszłość”, 2000, t. 94, s. 85-118.
- Zdanek M., *Proces implantacji Opactwa Cystersów w Mogile*, „Nasza Przeszłość”, 2001, t. 96, s. 515-549.
- Zdanek M., *Inwentarze dóbr i folwarków Opactwa Cystersów w Mogile z XVI-XVII w.*, w: *Folwark-wieś-latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, Sz. Kazuska, J. Pielasa, Kielce 2009, s. 173-185.
- Zdanek M., *Dochodowość majątku klasztoru cystersów w Mogile w połowie XVI w. na podstawie inwentarza dóbr z lat 1560-1566*, w: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013, s.257-273.
- Zientara B., *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997.

Summary

Estate Cistercian Abbey in Mogiła in Duchy of Zator (second half 13th century-first half of the 17th century.)

The objective of this article was to present assets of Cistercians in Mogiła (village of Mogiła), in the form of four villages, which are located within the limits of the Duchy of Zator, second half 13th century to the first half of the 17th century. In the first part was presented and spoken all villages, which have Cistercians of the Duchy of Zator. Then the issue of patronage of the church in the village. Here was also raised the issue of churches located in other villages of the monastery in the said principality. In the last part of this article is the property of land of the monastery in the villages. With the help of tables has been presented the peasant population, the farmsteads, live stock, as well as a list of water-mills, distilleries, breweries, inns and the joints. Amount of the peasant population, as well as the number of farmsteads, administration has helped to assess their prosperity and the development of every village, each one individually. In addition, such a way as to provide the information he can compare them. On this basis, it can be concluded, therefore, that the most profitable village in the Duchy of Zator were Woźniki. Used source material allowed to display positive aspects arising out of the ownership by the monks in the above village. The stage of development of farmsteads in this area was closely linked to geographical conditions. It should be stressed here a significant role of the river Skawa, which created favourable conditions for fitting Cistercian water-mills. In addition, monks diminished by development of various sectors of the economy, especially its own. This was to act in the above villages, inns, distillery, brewery or joints. Foster the development of, inter alia, orcharding, horticulture, fisheries. In addition download earliest references from every village collected rent. Villages, which monks previously acquired in the Duchy of Zator were an integral part of their assets by the end of the first half of the seventeenth century.

Key words:

Duchy of Zator, Cistercians, Mogiła (village of Mogiła), economy, farm, rent.